

Лукаш Калюга

Нядоля Заблоцкіх

(Прыгоды і летуценні)

Частка I

– Такі ж нешта робім?

– Каб мы не ведалі, што мы робім,
дык мо б не рабілі.

З даўнейшых «казалаў»

I

Край свету чулі пра Заблоцкага. Ведаюць, што з мылам быў заняўся гэты чалавек. Ведаюць, што не зароботак, а ўтрата ў яго на гэтым тавары выйшла.

Усюды Заблоцкі вядома.

Усюды Заблоцкага за свайго чалавека маюць.

Што край, то новую яму асядласць даюць, начай пра тое няшчасце байкі баюць. А таго не ведаюць, што наш гэта чалавек – з Баркаўцоў, і ўсе тыя прыгоды не немаведама дзе, а поблізу гэтай вёскі рабіліся. Таго не ведаюць, што славыты гандлёўшчык не валацуга які з усяго свету, што забыўся пра сваю радзіму*, але з спрадвечнага даматурскага ён роду: яго бацька не абы-як, а Юстап зваўся, ды акрамя бацькі меў яшчэ гандлёўшчык і дзядзьку Вінцэнтага, меншага бацькавага – аднаго бацькі ды не адной мацеры – брата, і свайго ўласнага меў ён меншага роднага брата Савосту. Таго не ведаюць, што ўсе яны былі такія самыя, як і гандлёўшчык, славытыя Заблоцкія. А яшчэ ж былі ў іх сваякі, суседзі... яны хоць з мылам і не зналіся, але не менш за Заблоцкіх усяго-ўсякага бачылі за свой век. Ды, урэшце, самага патрэбнага не ведаюць тыя, што Заблоцкаму бліжэйшую да сябе асядласць даюць, што пра яго няшчасце байкі баюць: як жа зваўся ён? І прыходзіцца падказаць, што зваўся – Пархім.

Самае першае – як зваўся чалавек. Дрэнь тое мыла, што ён прадаў. Прадавалі мыла да Заблоцкага, прадаюць і цяпер, пасля яго.

Другое: што ён быў за чалавек? Чаму так прыспела Заблоцкаму на мыле, а не на чым іншым сабе зароботкі знайсці? Што яго ў гандлёўства пусціцца прымусіла? І гэта ведаць трэба канечне. Але адложым яго на далей. Скажам толькі:

Кожнаму Заблоцкаму прыйшла адменная доля. Усякі з іх свой талент і сваю ганьбу меў. Толькі не карысьць з гэтага была ім, а згуба. Стары Заблоцкі – Юстапаў і Вінцэнтаў бацька, а Пархімаў дзед – быў спрадвечны гаспадар. Сам ён быў чалавек старасвецкі, ды імя сабе меў старасвецкае. Зваўся дзед Заблоцкі так, як мала хто цяпер завецца – Савэрын. Ні цяслярства, ні бандарства – ані нічога, акрамя зямлі, не ўмеў рабіць ён. Ніякага начыння, акрамя сахі з цэпам, не ўмеў Савэрын трымаць у руках. Так даўно ён жыў на свеце, што тады яшчэ плугоў і не зналі людзі. А з Савэрынавых сыноў адзін Юстап трымаўся бацькавага таленту. Вінцэнты ж меншы, ад другой жонкі Савэрынаў сын, музыкам удаўся. З Савэрынавымі ж унукамі было яшчэ горш: Савоста ў пісары пайшоў, а Пархіма ў гандаль павяло. Так здаўна шчапаліся Заблоцкія на дзве палавіны. Вілаватая ім у жыцці траплялася дарога.

Пакуль жыў Савэрын, пакуль Заблоцкія ў кучы жылі ў аднэй хаце, было і хлеба даволі, і скорам ніколі не зводзіўся ў іх. Тады ў іх хаце быў стары бацька і было яшчэ без бацькі двух роўных, здаровых мужчын. Нявесткі – Юстапава Прузына і Вінцэнтава Разэля – з дзяцямі тут не ў лік, хоць, праўда, у аднэй Прузыны толькі было два хлапчукі, а Разэлю, як Вінцэнты казаў:

– Крыў бог ад гэтага няшчасця, ад іх крыку, ляманту.

Было работнікаў у Заблоцкіх, але не было ў іх хаце такога здарэння, каб спрэчка за што ўзнялася. Савэрын, не то што даўнейшы, але саўсім старасвецкі быў чалавек: гэта яго сыны, унукі – даўнейшыя людзі. І ўсё ў Савэрына рабілася па-старасвецку. Усякі ў яго меў сваё месца і сваю работу. Гэтай работы ды Савэрынавага слова пільнаваўся кажан, і ўсё ў пару зроблена было: у пару з поля збіралі, у пару і ў меру бралі з свірна што трэба на свой абыходак. Ніводзін колас дарма не загінуў. Бывала, вяжуць у снапы на жменькі жаты, ячмень ці авёс, а потым Савэрын загадае ўзяць кашэлікі ды перайсці ячнішча, аўсянішча – каласы пазбіраць, каб, як казаў па-старасвецку той дзед Заблоцкі:

– ...Божы дар дарма на полі не прападаў.

Пырніку, бывала, і на лякарства не знойдзеш на Заблоцкіх полі.

* радзіма – сваяўство; так гэта слова і ў песнях ужываецца

На ўсё парадак пры Савэрыне быў. Як прыйдзеца за стол садзіцца, дык галоў, як качаноў на капуснай градзе, збярэцца. Тады і нявесткі і ўнукі – усе ў лік. А як пойдучь за работаю, дык нікога лішняга і не відаць. Усякі мае свой занятак. А па Савэрынавай смерці пачалі муляць думкі пра дзяльбу ў Вінцэнтага, пачаў Юстап ціхенька з мяшэчкам у Воркаву карчму ўчашчаць – насіў ён туды тапіць сваю нядолю. І сышла тады недзе злагада ад Заблоцкіх, уцёк спакой з іх хаты. Перш-наперш кінупі Заблоцкія, усёю сваёю сям’ёю застолле заняўшы, гаварыць самі з сабою, з смешных здарэнняў разам выскаляцца.

Пачалі ад тых дат круціць светам Заблоцкія. І рассыпаліся яны, як гарох на сто дарог, – хто куды віда. Што была адна сям’я, адна хата, адны Заблоцкія – аж з гэй аднэй ды пакрысе тры хаты зрабілася, з аднэй сям’і – цэлая фамілія. Крутам-мутам... усяк Заблоцкія жыць прабавалі.

Не было на іх росту: усе да аднаго аршын з шапкаю ўдаліся на вышкі. А ўсё цягнуліся ўгору, каб над усімі вышэй быць, каб адусюль іх бачылі.

II

Немаведама, што даўней было.

Засталучылі байкі праўду, калі заходзіць мова пра даўніну. І што далей ад нас, што глыбей у гады, то ўсё большы, гусцейшы ад іх туман, а з таго туману часам такія прывабныя вытыкаюцца здані, што набок тады ўсякая праўда.

Туманам даўнасці заслалася: як дзяліліся Заблоцкіх браты – Вінцэнты з Юстапам: як Юстап падгадзіў сырам, маслам, шаснасткаю белага смачнага заводнага гароху баркаўскога валаснога суддзю ды як той, судзячы, назбіраў памёршых і выдуманых душ: бацькаву, матчыну і яшчэ нейчую – немаведама чыю – часць прысудзіў Юстапу, а Вінцэнтаму ўсяго ў падзеле даў пад абрэз.

Так даўно гэта было... Такім забыццём заслалася... Ані не відаць праз яго, як сагнаў суддзя Вінцэнтага з усім яго невялікім будынкам з вышэйшай, сушэйшай часткі Заблоцкіх сядзібы на другі бок вуліцы ў западзь, на дрыгву. Не відаць ад нас, што так далёка ўжо ад таго часу адышліся, як пакутаваў Вінцэнты ў падсуседзях, як не прыйшлося яму з падзелу сваёй хаты. Але сям-так, у пазыкі ўлезшы, узбіўся ён на грошы. Апытаў праз людзі сабе варывеньку на хатку ды купіў яе за дванаццаць рублёў.

Не толькі на сядзібе, але і на полі накіў з Вінцэнтага той валасны, загоджаны братам, суддзя. Не ніву, але істужку адаткнуў ён калкамі. Палажыў яе, гэта йстужку, на ўсіх Заблоцкіх нівах з правага, самага неўрадлівага, як меркаваў Юстап, боку. Да таго скупа быў валасны суддзя туую йстужку адрэзаў, што ўсяго чатыры градкі бульбы можна было выштукаваць на ёй, – за раз самую шыршую Вінцэнтаву ніву пераступіць і не цяжка было.

Усё сышло людзям з памяці. Адна «Вінцэнтава йстужка» ў прыказках, у параўнаннях асталася. Пакуль быў Вінцэнты ў Баркаўцох, хварбаваў ён сваю істужку вострым плугам на гразкі чорны колер, карабаціў яе на скібы. Любіў Вінцэнты на чорным гразкім полі жоўтыя кропелькі, падобныя на жытнія, ячныя, аўсяныя і ўсякія розныя зерні, густа імі сваю йстужку ўсыпаў. Толькі як пойдучь дажджы на Вінцэнтава краплястае фарбаванне, зялёнае яно зробіцца – аж мяняецца ад сонца. Але і гэта зеляніна не любіла сонца – ліняла ад яго: з зялёнага на жоўты, спелы колер.

Толькі не праз валаснога суддзю, што адрэзаў гэту йстужку Вінцэнтаму, не праз самога Вінцэнтага, што так стараўся – як вясна, як восень – фарбаваць яе, а праз гаваркую Кацярыну, што першая дабрала Вінцэнтавай ніве такое імя, не забыліся пра яе нашы, сквапныя на трапнае слова, людзі.

Асталіся ад таей даўніны ўсяго «йстужка» пра Вінцэнтага, а пра Юстапава багацце цэлае паданне, з імі разам злучыліся дзейкі і пра дзіўнае пахаджэнне гары пасярод Баркаўцоў.

Перш упыну не было на Юстапа з яго скаргамі. Потым, пасля падзелу, пашыкавала крыху і годзе маракаваць, што чорт дабро з свірна выносіць. Годзе ў Воркавай карчме лезці да людзей са сваёю бядою. Ды і ў самую карчму менш стаў учашчаць. А тым і цікнула: чаму такая перамена? Хто час меў ды цікавы быў, давай прыглядацца.

І заўважылі баркаўскія даходныя людзі, што ўсё то сіняваты, то чырвоны агоньчыкі з неба сыплюцца за шчыт у Юстапавым таку. Надта ж іх, гэтых агоньчыкаў шмат увосень, як людзі з поля дабро ў такі пазвозяць. Як мак тады сыплюцца. З усходу стануць нашы цікавыя людзі глядзець – усе ў Юстапаў ток збягаюцца, а зойдуць з захаду, зірнуць – не відаць нічога, толькі дзе-нідзе далёка-далёка час-часом саслізнецца зорка з неба ды пакоціцца ўніз. І сказалі тады баркаўчане:

– Тут нешта небагавое. Няйначай Юстап да нейкага ведзьмака дапяў. Прадаў чорту душу, дык от ён ужо ў нейкага другога з засекаў выбірае, а яму носіць ссыпаць усякае дабро.

Кажуць, і гара на крыжавых дарогах пасярод Баркаўцоў тады стала, як сыпаліся агоньчыкі ў Юстапаў ток. Так што цяпер, адкуль ні зірні на іх, перш-наперш карчму ўбачыш, а потым ужо вішэннік унізу пад ёю, дзе-нідзе стрэхі ў ім. А даўней – не за нашым, а за даўнейшым «даўней», кажучы, у самай западзіне, вечна пасярод гразі стаяла карчма, нідзе ніякай гары і заваду не было. Лёталі тады ўсё агоньчыкі за Юстапаў шчыт: то сіні, то чырвоны. А людзі ўжо дазналіся, што як сіні агоньчык, дык дабро нясе, а як чырвоны, дык грошы. Каму час быў ды не ленаваўся, можна было злічыць, колькі раз з чым прылятаў. Можна было ведаць – чым найболей Юстап апамогся.

Усе на гэта глядзелі: от, ліха яго бяры! Усё адно нам не панясе, а Юстапу. Аднэй Тахвілі (яго швагерцы) шваграва багацце было, як у сэрца нож. Яна не толькі, што калі нясе, ведала, але ведала і як зрабіць, каб чортавым дабром ліхі чалавек не запамогся. Згледзела была раз увечары, проці карчмы стоячы, над самаю галавою ў сябе сіні агоньчык, ды так ён проста туды, дзе Юстапаў ток, і коціцца. Зайздрасць борзда Тахвілю напавуміла, што трэба зрабіць. Зрабіла яна спадніцу так, каб даступней руцэ было, ды па мяккім месцы сама сябе калі лясне разоў тройчы.

– Гола, – кажа, – маё цела. Хай жа гэтак гола ў таго будзе, каму ты нясеш.

Хоць сабе чорт і невялікая шышка, але не любіць, калі ўсякі начне з яго вяршэнства здымаць. І ў чорта злосці не купіць... Калі сыпнуў ён прыскам на зайздросную Тахвілю, дык аж траха Баркаўцы не заняліся гарэць. Добра, што Тахвіля ўправілася роўна стаць і спадніцу з рук у пару пусціла, а то б яе ссек чорт горш, як шротам, а так – усяго крыху рукі прыпёк. Яшчэ тое Тахвілі ў помачы было, што гарэлюю спадніцу насіла. Хоць і залавіў чорт крыху, але толькі яно застукала, як па блясе, ды скацілася далоў. Як нёс ён асмін з дванаццаць грэчкі, дык так і сыпнуў пасярод Баркаўцоў. І не абы-якая грэчка была: буйная, ядраная. А чыстая ж! Як вока. Але на ліхое дабро не пагналіся нашы баркаўчане. І на завод ніхто жмэньку не ўкраў. Так і асталася ляжаць пасярод вёскі ў капцы, як і пасыпана была. Да таго ж нейкая праціўная, што коні пудзіліся, як блізка вязлі. Ужо вароны – нашто не пераборлівыя птушкі, а і тыя не хацелі дзяўбці. Будзе ляцець над самым капцом і ў той бок нават не зірне, пераляціць ды на сметніку дзе сядзе, там сабе чаго пашукае. Каровы тады нельга было вуліцаю гнаць: як толькі да карчмы дойдуць, паўстануць наўкола капца і равуць – бі-забі не адгоніш. А ўночы сабакі з усёй вёскі збягуцца, галовы ў гору пазадзіраюць ды давай галасіць, зямлю драць.

Чыстае згубенне было баркаўчанам, пакуль не ўсхадзіліся вятры. Ну і шалёныя ж былі яны! З хаты выйсці нельга было – чалавека валялі. Дзень пры дні з аўторка да пятніцы дзьмулі. Яшчэ людзям як людзям – от набытак за той час намучыўся. Тры дні ў хляве галодны стаяў – нельга было ні ў поле на пасту выгнаць, ні з току харчы прынесці яму ў хлёў. Замялі тыя вятры чортава насенне пяском – чвырам з дарог, чорную тарпавінаю з агародаў. За тыя кручанья дні так спрытна юцуха перамяшала ўсё, што зрабілася зямля такая, як бы і спрадвеку яна на гэтым месцы ляжала. І ад тых дат стала ў Баркаўдох гара проці карчмы на крыжавых дарогах над усе нашы невялічкія ўзгоркі. Суха з таго часу зрабілася ў самым патрэбным месцы, дзе чужыя падарожныя людзі заўнімаюцца, як ідуць у карчму пагрэцца. Часам пад вечар, як з кірмашу едуць, бывае, вялікі завоз хурманак збіраецца тут. Гэта месца на месца тады робіцца падобна. Таму і далі нашы людзі яму прыкладку – «Траецкаю гарою» завуць, на Менск глядзя. А тая грэчка і цяпер на гэтай гары знаць. Дзіва што нешта муляе ў ногі, як босы тудэю йдзеш?! – гэта ж тое чортава насенне. Бывае, што дажджы зверху пясочак прамыюць, дык яно і відаць. Нагнешся, паглядзіш – здаецца, і няма яго нідзе, а ступі, дык і чуваць, што нешта востранькае, маленькае колецца, як грэчка ўсё роўна.

І не адлучыць тут ніяк праўды ад казкі.

От лепей выберам калі вальнейшы час ды адыдземся назад у даўнейшае гадоў на трыццаць, самі таго дзіва паглядзім. Толькі выбірайма так, каб і ў нас вольны час быў, каб выхадны дзень прыпадаў, ды каб і ў людзей была вольная часіна: так выбірайма, каб наш выхадны дзень, а іх даўнейшае свята ці які прысвятак у адзін дзень сышліся. Гэта ж тое ведайце, мы на той бок вайны, у старую бытнасць адыходзімся. Людское свята ці прысвятак нам трэба, каб не хадзіць за патрэбнымі людзьмі па полі дыў ля дому па ўсякіх заканурках, каб іх не шукаць, замінаць працавітым у рабоце, пытаючы ды шукаючы сабе добрай прыгоды, цікавага слова. Без прыгод працуюць людзі, а здараюцца прыгоды пры рабоце ўсяго ў гультая.

Дабірайма не толькі свята з выхадным днём, але яшчэ і сам дзень каб быў ясны, пагодны. Хмурны дзень, дождж, пацяруха людзей сном спакушае, цяжарам успадае на іх павекі, што позна плюшчыцца і рана расплюшчвацца звыклі. Дабірайма так, каб людзі на прызбах пад лагоднае летняе сонейка ў гурце сабраўшыся былі. Тады і пачуць і ўбачыць можна будзе шмат чаго.

Дык от калі пачуваецца моцнымі ў нагах, калі не палюхае такая далёкая дарога: трыццаць гадоў – не трыццаць вёрст вам! – дык тады давайце пачнём свой абход.

III

Кажны Заблоцкі, як Юстап, так і Вінцэнты, не толькі сваю долю, але і сваю хату меў. Пра іхныя долі далей яшчэ шмат будзе мовы, а хаты ў абодвух нядэшлыя былі – чуць у духу.

Гразкая вуліца ў Баркаўцох – толькі ўчора прайшоў дождж. Усяго з аднаго вышэйшага, сушэйшага боку на вуліцы дзе-нідзе памошчаны кладкі: дзе за гоні, дзе за двое ляжаць адна ад адной. Невялікая з іх дапамога, але часам у самым патрэбным месцы, у самай глыбшай гразі надарыцца каторая і, што чалавек з халявы б вычэрпаў, толькі па костачкі пасаджае ў гразь боты. Абутаму гэтакі ратунак нішто сабе, а босаму і саўсім добра.

Дык от мы сталі проці Заблоцкіх і не ведаем, што тут рабіць. Сталі перад Юстапавымі варотамі і пазіраем на Вінцэнтаў двор. Ён бяднейшы, да яго да першага трэ было б зайсці. Але як перайсці гразкую баркаўскую вуліцу на другі, ніжэйшы, гразчэйшы бок?

І што ж мы зробім? Маючы на Вінцэнтага за яго беднасць лепшую ўвагу, зойдзем перш да большага, шчаслівейшага яго брата, да баркаўскага багатыра Юстапа Заблоцкага. Хай за гэта будзе вінен той даўнейшы баркаўскі валасны суддзя, што пасяліў Вінцэнтага ў такім невыгодным месцы.

«...здаўна шчапаліся Заблоцкія на дзве палавінкі...»

Двух сыноў меў Юстап. Пакінем надалей Пархіма, большага Юстапчыка. Што ты пра яго скажаш, калі ён ніколі дома не стыкаецца. Ужо год пад васемнаццаць бралася хлопцу. Увазнаў дзявочы хвартух, дык – абы вольная часіна – ён на сяло, абы вечар – ён на вячоркі. Толькі тады Пархім дома, як работа ёсць. А што ты скажаш пра чалавека, занятага працаю?! Калі ён не гультай, калі спрыцен да работы, дык без жадных прыгодаў гарыць яна ў яго ў руках. От як ужо ўпыніць яе, або як надарыцца свята!.. Ёсць тады што сказаць пра чалавека: і праўды стае, і прылгаць можна, бо чаго не выкусіць, чаго не прытворыць вольны ад работы чалавек.

Пакінем надалей Пархіма... Мала таго, што ніколі яго няма дома.

Як толькі свята, і ў Баркаўцох Пархіма цяжка злавіць – як звалачэцца дзе ў дзесятае сяло, дык з раніцы да вечара будзе там круціць галаву.

Меншы Юстапаў сын Савоста многа спакайнейшы, можна сказаць, удаўся хлопец. Тады, як сыпаліся агоньчыкі за Юстапаў шчыт, як завялася гара пасярэдзіне вёскі ды шмат усякіх іншых датваралася штук, Савоста пільнаваўся дому. Не выжвараў ён лішняе з адзежаю. Толькі ў пялёнкі адзяваўся, і добра, хораша яму было. Калі яшчэ маці, Прузына Юстапіха, умітуські спаўе – вунь якая рызыка была малому Заблоччыку. Бо не абы-які той пояс быў: зялёнымі завушніцамі па белым полі вытканы ён.

Пра Савосту ў такіх гадох, на добры лад, і казаць няма чаго: ніякіх здарэнняў не было ў яго, без жадных прыгодаў ляжаў у калысцы. (А любіў Заблоччык здарэнні, не адкінуў бы ён і прыгодаў). Надта ж цікава было малому носам памацаць зямлі, дазнацца, ці цвёрдая яна. (А даўней жа ў хатах падлогі нават і ў такіх багатыроў, як Юстап Заблоцкі, не было). Усё з калыскі Савоста парываўся, каб галавою ўніз цераз край перавесіцца. Ні хадзіць, ні поўзаць не ўмеў яшчэ, а ўжо прабаваў, каб як лятаць паспрабаваць, каб перш-наперш гэту хітрасць рабіць налажыцца. Мелася ў яго быць калі-небудзь такое здарэнне, але не праз каго чужога, праз сваю мацэру, ліхадзейку Прузыну, не здарылася яно. Быў ёй дурны страх, што ссадзіць нос малое.

– А-а, люлі!.. – бывала, цягне яна над калыскаю сваім нядэшлым голасам. – Люлі, люлі-люліша! Каток дзеткі калыша... – Калі ж ні Прузына, ні каток – ніводнае з іх не дасць плаксіваму дзіцяці рады, тады яна яму забаўку падсуне: сваёю абвіслаю торбаю плаксівы рот закаркуе. Калі ж і гэта не помач – «воваю» пастрашыць, даклярае старцу аддаць за непаслушэнства. Скажа:

– Ціха, Савостачка!.. Ціха, дзіцятка!.. Спі...

Не было і ў тым ніякага здарэння, што калі надыдзе Ян, дык перад Янам увечары купалле ўсякі раз бывае. Пра гэта нават з песні людзі ведаюць, што «сягоння купалле, заўтра Ян». Год у год так бывае.

І песні на купалле не здараюцца, а павінны быць. На купалле не толькі з песень, але і многа з чаго няма ніякага здарэння. Калі назаўтра, на Яна, пойдзе каторы чалавек поля паглядзеццэ ды ўбачыць у пшаніцы лагво. Не будзе ён дадумляцца, што тут рабілася, як гэта здарылася. Трэба ж дзяўчатам у пшаніцы пакупацца ў купальскую вясёлую ноч. Трэба ж змыць з сябе чарнату, загару свае працы, прыдабыць сабе харашэйшай, бялейшай пшанічнай красы. І не будзе на іх маракаваць змыслы чалавек.

Але пакуль варагі, пакуль купацца ў пшаніцу ціхенька ад хлопцаў уцячы, мелі моду дзяўчаты збірацца на Андруковай прызбе, па-суседству з Заблоцкім.

Да сядзела купалле
на плоце.
Да яго галоўка
ў злоце.

Хоць і любіў прыгоды Заблоцкіх малы, хоць і спадзяваўся на неспадзяванае здарэнне, але баяўся ён гэтай песні. Заплюшчыць вочы, каб тае «вовы» не бачыць, што сядзіць на плоце проці Заблоцкіх акна, і ў хату пазірае. Мелася, на дзяціны Савостаў розум, тут здарэнне быць. От зараз, здавалася малому, здарыцца яно. Зараз «вова» з доўгаю белаю торбаю адчыніць дзверы ў хату, старэчага скажа «пахвалёнага». Дармо, што ў «вовы» галоўка ў злоце, страшная яна, як і гэты доўгі плаксівы голас у песні.

Марная Савостава надзея была: здарэння не здарылася. Уцяклі з вуліцы дзяўчаты сабе пшаніцы шукаць. І немаведама дзе дзелася «вова» з-пад Заблоцкіх акна. Не здарэнне, а чыстая бяда была Заблоцкім з гэтаю пеўчаю прызбаю. Каб гэта было здарэнне, каб урэдкаю: у два, у дзесяць год, дый то як пападзецца толькі можна было тут песню сустрэць, тады б адчыніла Прузына акно, на ўзлакотках узаперлася б на падаконнік ды людской весялосці паслухала. Неяк бы ўняньчыла малага, неяк гаварыла б, што нічога тут страшнага няма. Тады і малы прыгледзеўся, прыслухаўся б, сказаў бы:

– Мама, от цаца...

А то прыслухаліся Заблоцкім дзявочыя песні. І не залюбіў малы купалля, а яго маці «курч» ненавідзела. Бывала, як пачуе ўвечары з вуліцы: «Акончыў курс свае навукі...» – усякі раз не датрывае Прузына:

– Ізноў гэты ненавідны «курч» зьяваюць. Ад'еў ён мне вантробы!

Няма на Прузыну сну праз гэты ненавідны «курч».

– Пайдзі ты, бацька, – скажа яна на Юстапа, да багатыра Заблоцкага, – праштыр іх там з вуліцы: яшчэ дзіця пабудзьяць.

І гэта не здарэнне – не раз так было, – што ўстане з ложка Юстап. Ва ўсім белым, ускінуўшы на плечы доўгі кажух, выйдзе ён на двор. Стане ў варотах ад вуліцы.

– Каб вы на жывот зявалі! Каб вам пазачыняла, пазакладала!

Аднаго «курчу» Прузына цяпець не магла, а Юстап і ўсіх песень не надта ўважаў. Толькі як калі ўвечары з карчмы дадому вяртаўся, любіў з песняю ў сваю хату дзверы адчыняць.

Рада баба, рада баба,
Што дзед утапіўся...
Ліха яму, ліха яму –
За корч ухапіўся!..

Самая вясёлая песня, якую любіў ён.

Не за Юстапаваю бытнасцю, а ў яшчэ даўнейшыя, даўней надта ж шанцавала п'яным на розныя дзіўныя прыгоды. Няма цяпер ім гэтае выгады. Прыстане ідучы каторы: як ужо добра ўлукаткі пойдзе яго дарога. Самлеюць хаджалыя ногі. Абсунецца чалавек на зямлю.

– І ляжы. Чорт цябе бяры! – скажучь на яго людзі, гэта гора ўбачыўшы, даўнейшым словам.

Цяпер на ўзві-вечер ідзе людское слова. А даўней і праўда было, браў чорт п'яных, меў на іх ласку – к сабе ў госці заклікаў. Утоміцца каторы ідучы, дык чорт такога добрага стаеннага каня дасць, што толькі глядзець. А не можаш сам сесці на яго, залішне гарэлкі перадаў, цяжка з сабою падымаць яе – чорт ласку зробіць: падсадзіць. Цялуткую ноч на тым стаенным кані будзе па сваіх маёнтках, па балоце, па куп'і вадзіць. А пад раніцу разгледзіцца, вочы пратрэ чалавек. Сядзіць ён на яловым карчыці так на якой ламачыне. Плюне, працверазіўшыся, ды пойдзе памаленьку дадому.

– От, – скажа, дадому прыйшоўшы, – са мною прыгода была.

Ого, даўней! Было тады чым п'янаму пахваліцца. Але чакайце, можа, яшчэ што і ў Заблоцкіх будзе. Вы чуеце! Вунь Прузына.

– Ужо сыскаўся, п'яніца, – з свайго запеку сварыцца на Юстапа.

– Тут, сучка! На-цю-на!..

– А што? От зараз... – Вы не глядзеце, што Юстап на ложка кладзецца, як бы ўжо ён знябыўся. Гэта так... Тут нейкая хітрасць.

– Савоста! Савоста!.. – кліча бацька к сабе сына.

Савосту ўжо быў шосты год пайшоў. Ужо і ногі, і язык добрыя ён справіў сабе. Толькі нешта не слухае сын Юстапа.

– Савостачка!.. сынок!.. падыдзі ж, каб ты па свеце не хадзіў!

Не пусціць у паблуд Юстапіха свайго малога.

– От, каб табе язык не служыў! – аказалася яна з запечка. – Гэтак дзіця выклінаць?! Дзе ж: адап’е розум – каб ён смалы напіўся! – ды плявузгае немаведама што.

– Савоста!.. Савоста!.. – не перасціхае п’яны багатыр Заблоцкі.

– Чаго, тата? – падыдзе малы.

Ну, зараз нешта будзе! Зараз павінна здарыцца нейкае здарэнне.

– Падыдзі ў гэнай здыхлы папытайся: можа, ёй падаць трэба чаго. Можа, смалу, дзёгаць, можа, газу піць будзе...

Адыдзецца малы, памаўчыць, пачакае крыху, а потым:

– Мама!

– Чаго ж ты, сыноч?

– Можа, вам дзёгцю, можа, газы хочацца? Можа, смалы падаць?

– Ах ты, лайдачына!.. Пайдзі ў гэнага п’яніцы папытай, – пакажа на ложка.

А таго п’яніцы, як і ў хаце няма – спіць. Надта ж падкі ён да сну. І праз гэта без жадных здарэнняў жывае свой век.

Няма чаго нам больш бавіцца ў гэтай хаце. Ведаем ужо Савостава маленства, Юстапава п’янства і Прузынінага непрыяцеля: ненавідны «курч» – і даволі з нас.

– Астайцеся здаровы, – скажам Юстапу Заблоцкаму, Прузыне Заблоцкай і іх сыну Савосту Заблоччыку. (Не было Пархіма дома, не віталіся з ім і развітацца з намі не прыйшоў ён). Трохі вуліца падсохла: каторы ўжо год, як той успамінаны дождж прайшоў. Перайдзем цяпер на другі бок да Вінцэнтага Заблоцкага.

IV

Вы чуеце: нешта тлумкае ў яго хаце. Гэта Вінцэнты струны нацягвае, робіць з імі лад. Добрая прымета: у чалавека час ёсць – разгледзецца, распытацца будзе калі.

Не спяшаймася ў хату. Заўнімемся крыху на Вінцэнтавым гразкім дварэ. Пастаім тут ды на меншага, бяднейшага Заблоцкага пакоі паглядзім. Дрэнь, па праўдзе сказаўшы, яго пакоі: не толькі пакояў, але хаты не варты яны – з зямлі шчыт рукамі дастанеш. Некалі гэта Вінцэнтава будыніна не хата, а варывенька звалася. Складаў у ёй той чалавек ад каго Вінцэнты яе адкупіў, па крысе буракоў, бручкі, рэдзькі, капусных качаноў на высадкі, ставіў у ёй кадзь сечанай капусты і кадзь галовак сабе на зіму, цэбар пасолёных агурок гэтаксама меў сваё месца. А перавёз сабе Вінцэнты тую варывеньку, і лепшы яна ў яго знайшла толк: два акны, як далонню закрыць, прарэзаў новы гаспадар, каб крыху блішчала ў хаце, каб ведаць, калі развіднее і калі змяркаецца на дварэ. Наняў муляра, зрабіў печ і пачаў ад тых дат у варывеньцы жыць Вінцэнты Заблоцкі, пачаў хатаю сваю будку зваць.

Нагінайцеся, нагінайцеся, таварыш чытач! Не надта хаджаламу чалавеку ссадзіць сабе лабэціну ў Вінцэнтавых нізкіх дзвярах. У тры-чатыры пагібелі згінайцеся тут, бо з паклонам:

– Дзіндобры! – Вінцэнту Заблоцкаму і Разэлі Заблоцкай трэба даць.

І ў хату зайшоўшы, не рассядайцеся надта, не раскідайце на бакі шырока, не выцягуйце наперад далёка сваіх цыбатых – калі яны ў вас такія – ног, бо цесна будзе. Вы ж не захочаце, можа, у столь галавою ўпёршыся стаяць, прастарнейшае сабе ў гэтай цеснай хаце выбраўшы месца, бо, калі крыху завысокі, і тут нагнуцца давядзецца.

Можа б, крыху і лепей, прастарней у Вінцэнтага было, каб не печ. Вялікая з яе заміна ў гэтай шчыгульнай, у абляжку збудованай хаце. Але няма на гэта ніякае рады – не можа без печы абысціся гаспадарскі чалавек.

Меншы Юстапаў брат, гаспадар гэтай хаты, па праўдзе сказаўшы, і не Вінцэнты зваўся, а Вінцэс. Не малому яму далі такое імя, а даросламу. З Вінцэся на Вінцэнтага перахрысцілі, што не абы-які чалавек быў ён у нас, што за сваё гранне і ў Баркаўцох і за Баркаўцамі далёка на свеце славен быў. Дзе толькі людзі чулі што пра нашы Баркаўцы, там і Вінцэнтага зналі. Здалёк ездзілі па яго, каб на вяселлі ці на іншай якой вясёлай бядзе пайграў. Не было над Вінцэся ні здатнейшага музыкі, ні лепшага чалавека. І дзіва тут няма, што далікатнейшае яму здумалі людзі імя.

За вяселлямі ды за ігрышчамі не было калі Вінцэнтаму ні сваёй слімазарнай гаспадаркі глядзець, ні вольна дыхнуць у сваёй хаце. Адно яму ў руку было, што ў пост не толькі на скорам, але і на людскую вяселосць пост быў. А даўней шмат пастоў людзі зналі і вялікіх шэсць тыдняў пасцілі ды дробных пастоў усякіх розных яшчэ была чортава гібель: пятроўка, іспасаўка, піліпаўка ды штотыдня серада з пятніцаю. Толькі і жыў у пасты Вінцэнты – ніхто да яго тады не сляпіўся.

Надта ж мяккі Вінцэнты на далікатнае слова. Не можа ён нічога чалавеку наперакор сказаць.

Гатоў кінуць сенажаць някошаную, сена нягрэбенае, кінуць жыта нязвезенае, а ўкруціць цымбалы ў абрус, сесці чалавеку на воз, калі здалёк той па яго прыехаў, ды й махнуць з Баркаўцоў. Толькі яго тут і бачылі! Адно пыл закурыць.

Гіне Вінцэнты.

Гіне праз свой дур.

Не любіў ён рыбы ні лавіць, ні есці. Не любіў, але мусіў.

– Хто яго ведае, недзе як звалокся, дык от ужо другі дзень як дома няма, – маніла Вінцэсіха прыезджаму чалавеку, што распытваўся ў яе:

– Дзе ж ваш чалавек! Можа б, ён паехаў пайграць нам.

А Вінцэнты гэтым часам, каб ад абрыджонага чалавека адкасніцца, браў дзве вуды ды, туляючыся, па загароддзі ўцякаў на рэчку.

Закіне Заблоцкі сваё рыбацкае начынне ў ваду. Падапрэ плячыма старую збуцвелую алешыну, сядзе конна на яе карэннях, што павымывала ў паводку вада. Сядзіць і думае цяжкія думы пра свой марны лёс. І ні разу ён на паплавок не зірне: схаваўся той ці наўсёе на вадзе ляжыць. Каб завялася ў баркаўскай рацэ дурная рыба, каб дарэшты высахлі яе невялікія мазгі, каб наважыла яна сябе са свету збаёдаць, дык от – як мела вешацца – магла б зачэпіцца на Вінцэнтаў зазубень*, тут сабе смерці пашукаць. Цяжкі быў бы канец таеі рыбе. Давялося б ёй згнісці на Вінцэнтавым зазубні, пакуль бы той агледзеўся, што нешта злавілася ў яго. Толькі не вядзецца дурной рыбы ў нашай рацэ. І не ловіцца нічога ў нашага музыкі. Ды дзе там будзе брацца што на яго зазубень, калі Вінцэнты часта не толькі пра рыбу, але і пра чарвяка забываўся. Нічога не зачэпіўшы – без ніякай прынады закідаў ён у ваду рыбіну смерць.

Не ўлову, а пераказу чакаў ухвалены музыка. Чакаў, калі прыйдуць з дому весткі, што паехаў далей сабе патрэбнага чалавека старацца той музыкаў страх. Не лавіць, а каб самога не ўлавілі, рупіла яму. Гэтага баючыся, гатоў быў Вінцэнты праседзец на альховых каранёх суткі-двое...

Гэтак аднаго разу нешта Вінцэнты на гумне рабіў. Бачыць ён, што нейкі чалавек у варотах прывязвае сівога каня. Да гумна плячыма адварнуўшыся стаяў той чалавек. Не пазнаў яго Вінцэнты: знаёмы, ці блізкі, ці далёкі там быў. Не было калі Заблоцкаму разглядацца, пазнаваць – барзджэй на перадточка ўцёк, за калашнёю схаваўся, пачакаў, пакуль той у хату зойдзе. Не было ў прыезджага чалавека вачэй у патыліцы, а сядзелі яны ў яго, як і ва ўсіх добрых людзей, у лбе, і не згледзеў ён на гумне Вінцэнта Заблоцкага.

От Вінцэнты, не заходзячы ў хату, нічога нікому не кажучы, каля пограба расстараўся сабе кашалю ды махнуў па загароддзі ў графшчыну ў грыбы. Аднак у яго там ляснік быў знаёмы: калі дзе і стрэнецца, не будзе білета пытацца, не здзярэ жакеткі, не адбярэ кашалю, што не мае Вінцэнты ад графа карталюшкі, дзе б адзначана было, што за грыбы, за ягады рубель заплочан у двор гэтага года; не будзе з Вінцэнтам ляснік сваёй службы глядзець, а дружбу ён успомніць: стане ды лагодна, як добры чалавек, пагаворыць; пойдзе, куды ішоў, пагаварыўшы.

Як пайшоў тады ў графшчыну Вінцэнты, дык там, у грыбох, і траха японскае вайны не прахадзіў. Так прыпазніўся ў лесе. Грыбы збіраць – не рыбу лавіць. Любіў наш музыка гэту работу. Да самага змроку падаў ён па гушчарох, абыходзіў аднаму яму вядомыя грыбныя мясціны, дзе баравікі, як рэшатам накрыць, і каралю сваіх шапак зняць не хочучь: смела і горда трымаюць іх, з густога моху наверх на віднейшае месца павылазіўшы. З аднымі толькі баравікамі нізкімі паклонамі вітаўся Вінцэнты. З моху, з спрадвечнай глушы памагаў ён ім, крамачом, крыху знізу падважыўшы, вылезці, убачыць большы, дальшы свет. Даваў ім Вінцэнты лепшае: адборнае, не чарвівае, маладое таварыства ў сваім кашалі, памаленьку, як добрых паноў шануючы, саджаў іх туды. Усякімі варыстымі грыбамі: суравежкамі, зялёнкамі, лісіцамі, апенькамі не паганіў ён свайго кашалю і баравіковага таварыства. Не браў і казлякоў, махавікоў, бабак, падасінавікаў. Будзе ісці і, калі трапіў яму такі грыб пад нагу, не абміне, растопча.

Да самага змроку забавіўся ў лесе музыка. Шараю гадзінаю выйшаў ён у шчыры бор з маладняку. І не шум баравы яму ў гэтым бары па японскай вайне. Знаёмымі сцэжкамі папацёмку пасунуўся ён дадому.

На ўпартага чалавека нарваўся гэтага дня Вінцэнты Заблоцкі. Не ўцёк-такі ад яго просьбы. На сваё гумно прыйшоўшы, бачыць ён: адчынена адна фортка варот у таку. Ідзе ён бліжэй і чуе: нешта ці нехта па-конску хрумкае там, у будынку. Калі ж Вінцэнты, гаспадаром быўшы, абедзве форці адчыніў, лепш тады і больш пачуў і ўбачыў ён тут. Стаіць у яго таку тая самая, што перша, як адыходзіў у лес у грыбы, бачыў каля сваіх варот, сівая кабыла. Да чужой, здэцца, крыху знаёмай

* зазубень – кручок

каламажкі прывязана яна, цягае папоўніцы зялёную, толькі што скошаную канюшынную атаву з перадка. Уцякаў Вінцэнты, ажно – на гумне жончын і нечы другі, крыху знаёмы, голас, – сам ён у рукі прыйшоў.

Ды ці мала ў музыкі крыху знаёмых каламажак? Прыгледзеліся яны Вінцэнтаму. Ды ці мала ў музыкі крыху знаёмых галасоў?! Прыслухаліся яны Заблоцкаму.

– Ну й толькі бяды. І паеду, і пайграю... – сам сябе цешыць ён. – Што гэта мне, цяжка?

Ажно, як зайшла Разэля з незнаёмым чалавекам у ток, бачыць Вінцэнты, што і туляцца, уцякаць яму няма ад каго. Той незнаёмы і надта знаёмым зрабіўся. Быў ён не хто чужы: Разэлін брат, Вінцэнтаў швагер Алесь з Копанаўшчыны. Прасіў ён Заблоцкага, каб швагерцы вяселле пайграў, а Разэлю прасіў за свацянку на сястрыно вяселле прыехаць. Прасіў перш Алесь Разэлі, каб яго просьбу пераказала Вінцэнтаму. А потым Разэля Алеся папрасіла яе Вінцэнтага заўтра рана на вакзал падвезці.

– Няма як яму, Алеська, на вяселлі быць. Сягоння казалі: у войска ісці трэба.

Падрадзіўся Алесь зрабіць сястры гэту ласку. Астаўся ён начаваць у Заблоцкіх, каб заўтра рана, з певунамі разам, устаць ды, пакуль развіднее, на вакзале быць. Даўней рэдка калі ездзілі на машыне нашы баркаўчане, – пары не зналі. А наш чалавек надта ж баіцца, каб хаця на тэрмін не спазніцца.

Гэта ж таго дня, як сышоў Вінцэнты ў лес у грыбы, быў надвечар сход у Баркаўцох. Ужо даўно недзе далёка, недзе на свеце было некаму горача ад вайны, як ад добрай, цяжкой работы. А ў Баркаўцох і мала знаку ад таей далёкай калатні. Даняло людзям толькі, як у воласці загад прыйшоў, што адзін год – той, з якога Вінцэнты – бралі ў войска японцаў біць. Прачытаў на сходзе валасны старшыня той загад. Так ён тады яго начытаўся, што аж галава круціцца пачала і ў вачах кругі пасталі. Адны вялікія літары, і то добра падумаўшы, разбіраў даўнейшы баркаўскі валасны старшыня, а такія, як у тым загадзе, у яго ўсе былі падобны адна на адну. Дрэннымя, не памятушчыя меў ён вочы, няскладны, кльшаногі язык, але затое прабеглы быў пісар у старшыні. Як толькі большае начальства скончыла чытаць, тады меншае – пісар – чытаную, але не разабраную мову падхваціла: пераказала яно нанова ўвесь загад, сказала па імені, каму з баркаўчан ісці трэба і што заўтра ўсім «памянёным» трэба рана на вакзале быць. Потым яшчэ нагаварыў пісар шмат чаго ад сябе. Самае ж галоўнае – пра шапкі.

Канечне, тады рускаму цару, – як пісар казаў, – хацелася японцаў шапкамi закідаць, а то яму тады перад другімі царамi будзе не гонар. Гэта слова добра залавілі баркаўчане, а далей пісаравай мовы яны добра не разабралі – надта ж хуценька гаварыў: ці тыя шапкі будуць казённыя ў войску даваць, ці свае з дому браць трэба – не ведалі.

Вчэраючы, расказала Разэля Вінцэнтаму, што чула на сходзе. А калі яна дзе на якім цераз лад хітрым слове ўвапрэцца, там брат ёй мала чаго лепей паможа.

– Можа, гэтак? – папытае.

Паглядзеў з-за стала Вінцэнты на сваю шапку, што ў парозе вісела на круку. Сам Заблоцкі – мужык, а шапку шляхечую насіў. Малая яна была ў яго. Верху чуць завад. Дзе ты гэтакімі шапкамi японцаў закідаеш?!

На аднаго японца іх трэба незлічоны лік, а дзе тых шапак на цэлае войска набярэшся?!

От каб такія шапкі патрэбны былі, што імі можна б было ад японскае кулі сябе засталучыць! Такой бы шапкі сабе наш чалавек і ў войску б выстараўся і з дому б узяў, каб меў. А то – японцаў закідаць?! Некаму надта галава баліць, што цару не гонар будзе?! Што нашаму чалавеку цар – сват, брат ці за адным сталом гарэлку піў з кім у Воркавай карчме?

V

Невялікая сям'я ў Вінцэнта Заблоцкага. Назаўтра, як прыйшлося развітацца, дык і няма з кім. Адна Разэля. От ужо чацвёрты год па вяселлі пайшоў, чацвёрты год, як Разэля з Ткачышкі на Заблоцкую перабіжмавалася, з Конапаўшчыны асталася сюды, у Баркаўцы. Не было ў іх хаце ні разу смерці за гэтыя гады і ані сям'я не пабольшала. На адны грыбы ды на сваё абрыджонае гранне быў майстар Вінцэнты.

– Астайся здарова ды не журыся надта, – сказаў ён Разэлі на ад'ездзе.

Селі яны ўдвох з Алесем на воз ды паехалі.

Адна Разэля доўга стаяла ў варотах, уцірала ражком хусткі вільготныя вочы.

А быў якраз ветах. Пад раніцу была відная ноч. Ехалі яны і маўчалі. Вінцэнты пазіраў у адзін бок, Алесь у другі. Першы, унурыўшы ўніз галаву, заўважаў, іншай, лепшай работы не маючы, як вобмацкам пад грязню шукае сабе кола цвярдой дарогі – расхінае грязь на бакі, каб другому, хто

потым па гэтым месцы будзе ехаць, спрытней было. Другі на бакі глядзеў, дзе што ў каго пасеяна было: дзе якое ржышча, дзе якая – мяльчэйшая, глыбейшая – ралля.

– Што гэта ў вас за чалавек ёсць, што яго поле аблогам ляжыць? – пытае Алесь, Вінцэнтаву ніву ўбачыўшы. – Хто ён – кравец, шавец ці стэльмах які?

– Ды гэта не хто далёкі – сусед мой. Не шавец, не кравец ён, а закройшчык: кроіць хлеб на лусты, калі ёсць на стале. Праз паганы свой талент ды праз дурную натуру ўрабіць зямлю не паўздужае. У арэнду яе выпусціў. І добры гаспадарок яму ў пасэсары трапіў. Дзірванок. Можна, чулі калі такое прозвішча?

Шмат баек мае Вінцэнты пра свайго пасэсара. Любіць іх час-часом людзям у вясёлай бяседзе расказаць. Згадзіліся яны яму і цяпер, у ранняй дарозе. Хваліць Дзірванка, аж падсмакуе.

– Ого! Што за гаспадарок – Дзірванок! Нізенькі ён такі, шэранькі, як верас, што на дзірванок расце. А працавіты, старанны чалавек. Ніколі не хоча, каб маё перайшло, а мне кожан раз свайго перапусціць.

– Змыліўся Вінцэнты ды чужога, суседава Дзірванка сабе прысвоіў. Ён мне і авечкі на сваёй арэндзе папасе, і хвоек на будыніну загадуе. Згніе хата, дык я з яго дачы дарам бярвення вазьму. А што дровы секчы, дык хоць сягоння едзь. Казаў: «Ні білета, ні платы – нічога не трэба. І аб'езчыка не будзеш чакаць, пакуль адбіць змоліцца. Без ніякага адбою вязі, і ніхто табе слова не скажа».

На баркаўскім чвыраватым полі Дзірван лёгка ў арэнду бярэ. Гадоў на два запусці ніву, дык ён чабаром, верасам яе засее, хвоек панатыкае, а дзе-нідзе і маладзенькіх бярозак к сёмусе на май панасаджае. Гадоў за колькі свой лес загадуе.

Не ў аднаго Вінцэнта хвойнік на нівах, не адзін ён знаецца з Дзірваном. Шмат абложных ніў траплялася ім па дарозе. Але такі Вінцэнтава адмянілася ад усіх. Дзе толькі ёсць яго нівы, адразу кожную пазнаеш. На іх пасэсар такія хвоі пагадаваў, што з гора і на хату дабры, а ў Вінцэнтавых суседзяў усяго на калатоўку.

– ...не журыся надта, – казаў Вінцэнты сваёй Вінцэсісе, Разэлі Заблоцкай. Тады, у варотах стоячы, як уцерла яна ражком хусткі вочы, дык ад тых дат ніколі болей росныя не былі яны ў яе. Нешта не відаць было на Разэлі, каб яна не то што надта, але і хоць крыху журылася.

Адна была паехала на сястрыно вяселле. Не было ёй болей з кім ехаць. Там, за свацянку ў бяседзе пасядзеўшы, нагледзелася яна на маладзёж, на старых, даходных людзей. Наглядзеў жа і Разэлю на тым вяселлі адзін пажылы шляхцюк з блізкага засценка, з Ігнатоў. Неяк жа загнала яго сюды ў вёску, у мужыкі?! Хоць з Копанаўшчыны ў Ігнаты і тры вярсты не будзе, але засцянковыя з вясковымі не надта зналіся, і мусіла Разэля, даўнейшая копанаўская дзяўчына, у таго шляхцюка, як першы раз ён загаварыў да яе, папытаць:

– Адкуль самі, пане?

– З Ігнатоў.

– А хто ж вы?

– Пан Ігнась.

Далей разгаварыўшыся, болей разазнаўшыся, яшчэ Разэлі цікава было:

– Як жа ж ваша, пане, прозвішча будзе?

– Пан Стусінскі.

Не толькі імя, прозвішча і асядласць, але і яшчэ шмат чаго ведала Разэля, з шляхціцам пагаварыўшы. Як у сватых усё роўна, пахваліўся ён, Ігнась Стусінскі, што пяцёх парабкоў, тры наймічкі і сваёй сям'і два чалавекі: старога бацьку і малага, год пад дванаццаць, сына мае ён, што пазалетась, крыху раней гэтай пары, пахаваў ён жонку, што не шанцуе яму з жонкамі; надта ж не даўгавечныя траплялі шляхціцкі: адна і году не выбыла, другая крыху крапілася, ды й тая от далася.

– А папрабавалі б вы, пане Ігнась, з простага стану сабе жонкі пашукаць?!

За гэта Разэліна слова надта ж ахвотна хапіўся Стусінскі.

– Тут, проша бачыць...

Далей дазналася Вінцэсіха, што былі ў Ігнася найміты, але не было з іх ды над імі старшага, не было павяронага чалавека, не было каму даследзіць, дзе хто ступіў, як што зрабіў, паглядзець, каб не падседзеў каторы гаспадарскага дабра.

– От, як вы казалі, з простага стану... – у далёкае пачаў залазіць Ігнась Стусінскі.

– О, не! Дзе вы бачылі!.. – пра людскія языкі нешта ўспамянула Разэля.

– Дык можна як бы адвод даць... Можна згадзіцца: колькі рублёў на год. А як што калі наўзвыш, дык гэта – гасцінец.

Вінцэнты і ў сваты прыехаўшы гэтулькі не пратрымаў сам-насам Разэлі, у сенцы ўдваіх

выйшаўшы, колькі цяпер шляхціц тут, на сястрыном вяселлі, у сенцах з ёю забавіўся.

Добра Разэлі гулялася гэты раз. Вясёлая па вяселлі прыехала яна дадому ў Баркаўцы. Новыя парадкі тут пачала ўстанаўляць. Пайшла да свайго дзевера, да Юстапа Заблоцкага, ды й кажа:

– Бярэце, што вам трэба... Рабеце, як вам будзе лепш...

На гадоў сем старэйшы Юстап за свайго брата Вінцэнтага. І ніяк на яго па гэтай старасці не можа Вінцэсіха «ты» сказаць. Гэтак было, як разам яны ў аднэй хаце жылі. Не змяніліся і потым, падзяліўшыся. Толькі не любіла Разэля большага Заблоцкага лішня павелічаць, і мала калі яна гаварыла з ім, але цяпер пагаварыць нехаця давялося.

Зямлю і ўвесь чыста будынак прыпаручыла дзеверу Разэля Заблоцкая, а сама сабрала ўсё патрабнейшае: што ў куфар злажыла, а што ў клункі пазвязвала. І ўсё паглядала ў канец вёскі, цераз плот на вуліцу перагнуўшыся... Усё некага чакала адтуль.

І не марнае Разэліна чаканне было. Неяк неўзабаве прыехаў на пары коней у вялікіх багатырскіх карах Ігнась Стусінскі. Паклікала Разэля Юстапа з большым сынам, з Пархімам. Паставілі ўчацвярых цяжкі, пад самае века напакаваны, куфар на воз. А клункі, вандзэлкі ўжо яны і ўдваіх – Разэля са Стусінскім – злажылі на кары. Пустую хату насцеж кінулі яны – паленаваліся зачыніць. Сеў Стусінскі ў перадку коні кіраваць, села ззаду на тых карах Разэля. Смеючыся, паехала яна на засценак.

Там, на засценку, Разэля не то за малодшую пані, не то за старэйшую наймічку асталася. Не было ніякага над ёю прымусу.

У новых вастраносых, на скрыпох, чаравіках пахаджвала ў Стусінскіх каля дому. А збрыдае прыгледзіцца ёй каля дому ходзячы, пойдзе на поле па межах паспацыраваць, паглядзець на шырокія пакупшчыцкія*, паўпанскія нівы.

Не мужычаму раўня шляхечы, паўпанскі хлеб. Добры, смачны, на сіта сеяны ён. Спадабаўся гэты хлеб Разэлі Вінцэсісе, і не знала яна ў ядзе меры, а гэта не дзе дзелася – сыцець пачала Заблоцкая. Што далей жыла яна на засценку, то ўсё меней бачыла, стоячы, свае дзябёлыя ногі. Нарэшце і саўсім яны недзе прапалі, схаваліся з яе вачэй. Не скупы быў Ігнась Стусінскі. Не толькі сыць, але і шыршыя, прастарнейшыя справіў Разэлі строі. І з выгляду і з адзежы пасля гэтых падарункаў чыстая пані з Заблоцкай была. Цуралася яна ўжо знаёмых людзей, ні мужыком, ні мужычкам не находзіла на вочы. Калі ж не ўсцеражэцца ды дзе стрэнецца з кім, дык ніякага далікатства не зналі баркаўчанскія лапцявозы, – як Разэля на засценку навучылася іх зваць, – так і распачынаюць пра Вінцэнтага абрыджоную мову.

– Налажыў недзе галавою, бедны, на японскай вайне, – казала Разэля, спадзеючыся на такое здарэнне, радуючыся яму.

Не вёўся бусел на Заблоцкіх грунце**. І не было ніякага прыросту ў Вінцэнтавай хаце. А ў Стусінскіх на засценку было гэта шчасце: высока з бярозы за адрынаю бусел на хату пазіраў. Мала бусла, дык яшчэ сава яму ў помачы была. Падлятала яна сюды на засценак, садзілася ў Стусінскіх на вішні ці на клёне перад хатаю ды й распачынала свае жаласныя песні дзікім голасам пець.

Баркаўскія брахлівыя людзі пра гэта як у звон білі б, каб пачулі савіныя песні на чым грунце, але і гжэчныя засцяпковыя шляхта хоць цішэй, далікатней, але, пагаварвалі, што:

– Гэта, вашэці, не так...

– Дзе бачылі, панства?! Гэта на нешта варожыць.

І праўда: неяк з панядзелка на аўторак, пад дзень:

– Куга-а!.. – у Стусінскіх у хаце аказалася.

– А што! А мы не казалі?! – смялей, мацней загаварыла тады гжэчная шляхта.

Ажно тут і па вайне было. Не сабраў рускі цар шапак, колькі яму трэба было. Паглядзеў на японцаў – шмат падлаў сабралася. Нічога ім не зробіш. Не памаглі краўцы шапачнікам і не нашылі тыя шапак, колькі на вайну трэба было.

– Бярэце, – кажа тады рускі цар на японцаў, – што вам трэба, сядзеце там на сваіх выспах сціхатою. Смела закідайце сабе ў мора свае вуды. Я і слова не скажу. Калі дзе й мой шчупак на ваш зазубень возьмецца – толькі таго! Ці я гадаваў яго?! Гэта от, каб час выпадаў... Але няма калі мне з вамі капацца. Унь ужо дома ў мяне самага папораваць пачалі.

Везлі Вінцэнтага на Амур-раку. Мелася быць з ім такое здарэнне. Але заспяшыліся з мірам. З паўдарогі вярнулі Вінцэнтага назад. Так і не давялося яму на Амуры пабыць, паглядзець далёкай незнаёмай ракі. Не здарылася з ім гэтага здарэння.

Не толькі не меў Вінцэнты здарэння ў дарозе, але і сама дарога мала ў памяці яму: праз Сібір ехаў

* пакупшчыкі – багатыры, што адкуплялі ў паноў поле, як тыя прапіваліся ці у карты прагульваліся

** грунт – надзел зямлі

і – ці дасцё веры? – Сібіры не бачыў ён. Зімою гэта было. Вокны ў вагонах тады парабіліся, як медзвядзі, на корх, калі не лепей, панамярзала лёду на іх. Дык Вінцэнты ад першай станцыі, дзе загналі іх у цялятнікі, як лёг спаць – толькі пад’есці ўставаў са свайго кутка. Мала было нашаму Заблоцкаму гэтага шчасця, сну – у Баркаўдох: за вяселлямі ды за йгрышчамі ніяк не мог ён сагнаць з яго ахвоту. А ў цялятніку добра было гэтаю работаю заняцца. Тузала сабе на станцыях, пакалыхвала ў дарозе – як дзіця ў калысцы, толькі радасна праз сон расхінаў Вінцэнты ў шчаслівую ўсмешку свае лепяшыстыя таўстыя губы. І не чуў ён нават, калі зрабілася замарачэнне мазгоў яго дарозе, калі закруцілася ды пайшла яна тым самым следам назад. Так і не спраўдзілася Разэліна надзея. Уратаваўся сном Вінцэнты ад усякіх благіх здарэнняў: не чуў і не бачыў нічога ў дарозе.

– Ну, тэ-э!.. Уставай! – капануў яго ўзводны, як Маскву міналі. І пачуў Вінцэнты ізноў над сабою вайсковую дысцыпліну. Борзда прахапіўся, на ногі стаў.

– Га? Што? – добра шчэ не раскурстаўшыся, збіўшыся з тропу, па-вясковаму пытаўся ваяка Заблоцкі. Пратрымалі яго яшчэ крыху ў кашарах недзе ў Расіі ды пусцілі дадому.

Прынёс Вінцэнты з тае праспанай вайны шынель, цяжкую салдацкую зімовую шапку і новыя, моцныя боты. Не з пустымі рукамі вярнулася тады і Разэля з засценка. Прынесла яна ў лубку сына, на нагах вастраносыя чаравікі на скрыпох і далікатнае з засценку прынесла сабе імя – Рузя. Тры рэчы прынёс кажан сем’янін дадому.

Потым, як сын крыху падкачаўся ды пачаў распытвацца, што тады было, як яго не было, і як ён у Заблоцкіх завёўся, усякі па-свойму тлумачыў малому яго паходжанне. Адны ў гэтым мацеры давалі большую заслугу, казалі, Разэля, агарод полючы, у градзе пад капусным лістом яго знайшла. Другія бацькавай трымаліся рукі, што ён тут большы прычынец: казалі, бог Вінцэнтаму, як ён жыта рассяваў, гатовага хлопца ў сяўню з неба скінуў. А пра бусла, пра засценак ніхто і слова не сказаў малому. Не любілі ў Вінцэнтавай хаце гэтакай гаворкі.

З дваіма віталіся, першы раз адчыніўшы ў гэту хату нізкія дзверы. З траіма цяпер развітвацца давалося: з Вінцэсем, з Вінцэсіхаю ды з малым Юлікам-самасейкам.

– Бывайце здаровы, живеце вясёлыя! Пабылі б болей. Не ганьбуйце вашай нізкай, цеснай хаты. Але няма часу. І так доўга забавіліся...

За гэтыя гады, што мы з вамі ганьдзюрылі, падгадаваў меншага свайго сына Юстап Заблоцкі. Ужо гэты год мае ён выправіць яго ў школу. Дык от зойдзем да іх паглядзець: ці не здарыцца там, часам, якога здарэння.

Калі дзе гадоў колькі забавімся, няма чаго гэтага шкадаваць. Не далей ад дому, а бліжэй пад дом, пад свой час, усё бяромся мы.

VI

Каму вайна, каму далёкі Амур, а Савосту гулі. Занаравіліся тады былі нешта людзі – не пайшлі ў двор да графа на работу. Ні за якія грошы не хацелі на скарбовым полі класці сваю працу. Дзейкалі, што недзе – не то па лясох, не то па вёсках ходзяць нейкія сацыялістыя. Цікава і боязна людзям было. А малому Савосту ўсё гэта не ў галаве, а як крыху пабольшаў – не ў памяць. Не ў людскія гаворкі ўслушацца, углядацца ў заваруху, а на печы грэцца ён малы любіў. Такое запячкоўскае ў Юстапа ўдалося дзіця. Любіў Савоста ў доўгі зімовы вечар прыскіліўшыся з печы з-за коміну на агонь пазіраць. Цікава яму было, як ад лямпы ідуць вострыя пасмы аж у самае вока. Ды яшчэ, як днее ці вечарэе і няма ў хаце агню, гэтаксама прыскіліўшыся, любіў ён на вазоны ў вокнах пазіраць. Цікава было, як там з лісцяў насатыя ды гарбатыя людзі складаюцца. Сам сабе, адзін знаходзіў забаўку Заблоцкіх малы.

А ўлетку, як ударожыўся на сяло хадзіць, як увазнаў «коні», не то што каб у старэчыя гаворкі, у шэпты пра забастоўкі ды пра сацыялістых услухоўвацца, але і есці кінуў Савоста дадому хадзіць. Прыбязьць, як выгаладаецца, аддзярэ скарынку ад хлеба – у руку схапіў ды кулём ляціць на вуліцу, на сяло. Няшчасная тады булка хлеба была ў Юстапавых на сталі – з абодвух бакоў абадраная.

На другое лета ўжо завялік быў Савоста на «коні». Ужо адгуляў у іх. Рэзаў ён цяпер у «пікара» з ранку да вечара. «Пікар» быў на выгане, свінні пасучы, «пікар» не змяняўся і дадому прыгнаўшы. Гульня не змянялася, а лета на восень змянілася хутка – і не агледзеўся Савоста, калі гэта здарылася. Ды не толькі ён, але і бацькі не агледзеліся, калі надышлі пакровы. Гэта ж святая людзям, у каго малыя ёсць, пра школу рупяць давала.

– Трэба і нам свайго малага выправіць. Як ты думаеш, старая? – папытаўся Юстап у Прузыны, на пакровы снедаць за стол сеўшы. Ён, як не быў п’яны, заўсёды пытаўся ў жонкі парады: як лепей зрабіць. Як сам хоча, так, бывала, зробіць Юстап, але папытае:

– Што ты на гэта скажаш? Як параіш?

– Як сам знаеш. Па мне – выпраўляй сабе, – дала Прузына свой спрадвечны адказ.

Юстапа некалі дарэктары вучылі. Рускія і польскія вялікія літары ён знаў. Так і гэтак, калі дзе надта пільна прыйдзеца, распісацца мог. Некалі, як Юстапа вучылі, дарэктар, як пастух, па чарзе з хаты ў хату, хто гадзіў яго свае дзеці вучыць, пераходзіў. Тыдзень за дзіця дарэктара карміць трэба было. Тыдзень у таго чалавека ў хаце збіралася школа. А тады далей школа і дарэктар ішлі па чарзе. Цяпер жа многа начай было. Паставілі цеслі проці паповага дому школу. Туды штраніцы беглі дзеці з Баркаўцоў і з блізкіх вёсак. Не па хатах ад’ядаць за малых хадзіў настаўнік, а быў яму ў школе зроблены асобны комар, і там ён сабе на казённай пэнсіі быў.

– Ну, Савоста? Як ты на гэта? Пойдзеш вучыцца? – зрабіў прыклёп, папытаўся Юстап у малога.

– Чорт яго! Хто ж тады нам каровы адпасе?! Ды вунь і авечая чарга блізка. Пакуль адбудзеш сваю рату за пятнаццацера штук, дык і ў школу хадзіць будзе не пара.

Добрыя, моцныя прычыны былі ў Савосты, каб у школу не хадзіць. А самую большую, самую мацнейшую прычыну такі ўтаіў малы Юстапчык. Не прызнаўся, што – па праўдзе сказаўшы – ён ужо чытаць-пісаць і ўмеў крыху. Цэлыя тры літары на памяць вывучыў свінні пасучы і так добра ўмеў з іх слова злажыць, што і настаўніку б не было чаго ў Савосты паправіць. А пісаць гэта слова быў так шчыра ўзяўся, што як папаў сцізорык, ніводнай прысады цэлай не асталося. На кожным клёне, на кожным ясені Савосты пісьменнасць была знаць. Толькі не пахваліўся ён бацьку гэтым сваім умельствам. Пабаяўся, каб Юстап не адлупіў папругай за такую навуку.

– Чорт яго пойдзе! – толькі Савоста сказаў.

Але заўтра, на другі дзень па пакровах, як узяліся маці за скарач, бацька за папругу – бачыць Савоста, што большага, лепшага проваду чакаць яму боязно. Абуўся ў патапцы ды паціснуў ціхенька за дзверы.

Школа стаяла на выгане, пры рэчцы. Рабілася гэта, каб настаўнік надта з мужыкамі не братаўся, каб менш яны яму на вочы находзілі, каб надта не загаварыўся з імі, а больш, каб дармовыя дадаткі да «Нивы» чытаў ды на рэчку, на хараство прыроды ўглядаўся. Напроці школы і папоўскі дом быў – акно ў акно. Гэта ізноў з розумам зроблена было: каб часцей пападзянкі ў настаўніка на воку былі, каб – як прачытае адзін дармовы дадатак ды пакуль за другі возьмецца – было яму сякое-такое разгарненне. Трэба ж вымеркаваць так, каб не саўсім здзічэў чалавек у адзіноце, над дармовымі дадаткамі крукам гнучыся.

Як зімою, дык перш вуліцаю, а потым гасцінцам дарога ў школу. А ўвосень, пакуль няма снегу, па загароддзі ў школу многа прасцей і бліжэй.

Выбачайце, таварыш чытач. Можа, вам і нязручна цягацца за маімі абрыджонымі героямі ўслед. Куды яны толькі не звалакуцца?! От як цяпер Савосце: у такую гразкую мясціну ён нас завёў! На загароддзі на заручычах – як у нас завуць, – кудою ён у школу пайшоў, нязвыкламу чалавеку надта ж дрэнна: росна, гразка, абы ступіў – зараз жа рыжая вада з рудою набягае ў твой след. Дрэнна вам, таварыш чытач, ісці за маімі героямі следам – сам гэта ведаю, але нічога іншага парадзіць не магу, – дрэнна, калі вы, часамі, у чаравіках. Сапсуяце дарэшты свой абутак. Не залюбіць ваш хром баркаўскіх заручычаў – гэта добра ведаю – назаўтра ж паколецца, патрэскаецца і на сметнік папросіцца ён у вас. Не толькі хрому, але і панчохам будзе дыхту. Я пэўны, што цераз халяўкі набераце вады поўныя чаравікі.

Выбачайце мне, таварыш чытач! Ну што я зраблю?! Ну чым я тут папраўлю?! Зямлі ж у заколадку не зложыш, каб гразкія, мокрыя мясціны схаваць, каб толькі пасуху хадзіць. Не памыкайцеся пра меліярацыю распачынаць гаворку! Я гэта ведаю. Але вы, мусіць, забыліся, як далёка адышліся мы. Забыліся, што яшчэ перад вайною ходзім мы па гэтых заручычах. Дзе тады, скажыце, тая меліярацыя была?!

А ведаеце, праз каго псуецца ваш хром? Хто тут вінен, калі самакрытычна да гэтага пытання шчыльна – лоб у лоб, як цеслі кажуць – падысці? Мае героі. Цераз лад яны ўпартыя ўдаліся. Не павядзеш іх па навозах, дзе лепшая, сушэйшая дарога, калі яны ведаюць, што тудою далей, кружней.

Ды ўрэшце, гэта як хто хадзіць умее. Вы папсавалі сабе хром, а Савоста ў патапцах – такіх лапцях з сукачоў – перайшоў, як чэрці яго перанеслі: ані ног не папрамочваў. Бо ён дарогу ведае, ведае, дзе ступіць, каб на кладку, што зверху мохам зарасла, трапіць. Ані не знаць кладак на заручычах нам з вамі, а Савоста ведае, дзе каторая ляжыць.

Толькі выйшаў з западзі на ўзгорак Савоста, ажно там пад Заблоцкіх бярозаю стаіць Язукоў Клемка з лемантаром. Прышло на Клемку безгалоўе – ненавідная восень. Выганяе бацька з хаты. Нешта ж надумаўся Язук Філончык. З сына чалавека зрабіць захацеў. Ды дзе там з Клемкі чалавек

будзе, калі ён, малым быўшы, зашыў сабе розум. Бывала, абы вырваўся гузік, не меў ён моды даць мацеры ўшыць, а сам возьме нітку, сам завалачэ ў іголку і на сабе, нічога ў зубы не ўзяўшы, верне гузік на яго даўнейшае месца. Ушые ды яшчэ і памацуе: ці моцна сядзіць.

Абы прыйшлі пакровы.

– Пайшоў у школу, – чуе Клемка назаўтра ранічкаю.

Далася добра Філончыку школа ў знакі. Кажан год чакаў яго там злосны баркаўскі настаўнік Зубрыцкі, трымаў напачатку лінейку ў руцэ. Не было над яго лепшага майстра лапы даваць.

Штогаду зношвалася ў Зубрыцкага на гэтай рабоце моцная дубовая лінейка. Штовосені перад пакровамі рабіў яму сталяр новае гэта начынне.

Толькі адчыніць, бывала, Клемка Філончык у клас дзверы.

– Ну што, бальшун? – пытае Зубрыцкі, не дасць ён і разгледзецца яму. – Ізноў у першазімцы?

Баяўся Клемка надта ў рукі холаду. Пакуль па пакровах назаўтра пяройдзе ў школу, паробяцца яны ў яго, як карчы. Добра, што Зубрыцкі не толькі настаўнік, але і доктар крыху быў. Умеў ён даць раду мяззлявым рукам. Яшчэ не змоліцца Клемка адказаць, куды ён: у першазімцы ці ў першае гэты год сесці думае, а ўжо настаўнік вітацца ў яго просіць:

– Дай сюды правую!

Толькі неяк не па-людску вітаецца Зубрыцкі. Бярэ Клемкаву руку за самыя пальцы, моцна – каб не вырваў – трымае. Пераверне далонню ўверх, як мага больш выпучыць яе. Тады возьме лінейку з стала. Памаленьку, не спяшаючыся, урэжа Філончыку пару лапаў. Зачырванеецца, гарыць рука, а Зубрыцкаму гэтага мала.

– Левую дай!

І ў тую ўкіне гэтулькі сама лап, каб ў крыўдзе не асталася.

Такою ўжо быў моду паняў баркаўскі настаўнік: перш зрабіць рукі як пампушкі, а тады дасць лемантар у іх патрымаць.

– Ну, чытай! Ма... А як далей?

– Мы-а, ма... – добра пачне Клемка, але да канца гэтай мудрасці ўсё роўна не чытаецца: не знясе гэтага яго зашыты розум.

– Мама мыла раму, – падкажа Зубрыцкі, як збрыдае яму ад Клемкі гэтага хітрага адказу чакаючы.

– А што, надаўбень?! Я такі не памыліўся, наперад даўшы гасцінца. От ты цяпер і зарабіў яго.

Паглядзіць настаўнік на Клемкавы рукі: як варанья ракі яны ў яго.

– У першазімцы.

Кажан год быў Філончыкаў першы дзень у школе падобен на леташні такі самы дзень: тая гаворка, тое чытанне, тыя самыя чатыры лапы. І кажны год садзіўся Клемка на тую самую лаўку – на самую апошнюю, што стаяла ў самым кутку пры сцяне. Яна самая высшая была ў школе. І было на ёй ад Зубрыцкага многа зацішней.

Гэтага ж году меўся быць цуд. Ужо, калі шыў што Клемка на сабе, дык браў істужку ці палатна кусок у зубы. Трымаў яго так аж датуль, пакуль не ўся ў яго работа была. Сцярогся, каб хаця як незнарок ізноў розуму не зашыць. Пасталеў, паразумнеў Клемка, восем год у школу пахадзіўшы, і наважыў ён гэту восень з першазімцаў у першае перайсці.

Ды і пара была, тым часам: ці дасце веры?! Васемнаццаты год ад першай прачыстай пайшоў хлопцу. Цяпер з гэтага дзіва.

А даўней гэта не першыня была. Па дванаццаць, па чатырнаццаць год некаторыя цягаліся ў пачатковую школу. Усё скончыць яе не маглі ніяк.

Дык от: стаіць Клемка Філончык – сам у сабе хлапец – на заручычах пад Заблоцкіх бярозаю і на ўсё поле спявае. (От бачыце, таварыш чытач, мы загаварыліся пра сёе, пра тое: пра чаравікі, пра немагчымую закладку на зямлі, пра патаемныя кладкі ў гэтым гразкім месцы і пра іншую дробязь, і не чулі Клемкі за паўганей ад яго стоячы. І гэтак ён моцна і даўно тут чытаў! Можна ж было вам многа раней яго пачуць).

– Мы-а, ма, мы-а: мама. Мы-ы, мы-лы-а, ла: мыла. Ры-а, ра, мы-у-му: раму. Мама мыла раму, – такі паўздужаў сяк-так. Аж палягчэла Клемку, як пачуў, што на волі цяпер яго розум, не зашыты ўжо ён у яго. Весялей зірнуў на свет Філончык. Але ненадоўга вясёлы быў яго пагляд. Убачыў Клемка малага Юстапчыка на заручычах.

– І ты ў школу? – пытае ў яго Савоста проста, па-сяброўску.

От тут і па ўсёй Філончыкавай радасці было. Ізноў найшла хмара над яго яснымі, віднымі вачыма.

– У школу, – неяк не падумаўшы сарвалася ў яго слова з языка. Напусціўся Клемка ды, як роўнаму, Савосту адказаў. І сам ён гэтаму быў не рад.

– І я ж у школу йду!

– Смаркач! Пайдзі шчэ свінні папасі. Які цябе дурань прыме?

– Той самы, што і цябе прымае.

Быў Клемка дужаваты хлопец. Ужо ціхенька ад бацькі на вячоркі хадзіў. І росту не вобмаль было ў яго. А Савоста Юстапчык проці яго саўсім дзіця. Не выпадае Філончыку з ім разам у школу йсці. І папрабаваў Клемка перш крыху шырэй распусціць свае доўгія галы. Але няма рады – Заблоцкіх малы бягом услед бяжыць. Тады Клемка нага за нагу папрабаваў ісці. Ідзе з ім пораўне і Савоста, як там і што ў школе, распытуецца. Тады стаў Філончык. І Заблоччык стаіць, не йдзе.

– Адыдзі, жаба, а то як плюну зараз – згарыш!

О! Гэта памагло!

Савоста, як меншы, паперадзе, пабег, а Клемка – многа за яго сталеішы – адзін, сам сабе, памаленьку ззаду за ім пасунуўся.

Не саўсім так, як летась, пачаўся сяголетні Клемкаў першы дзень у школе. Тымі самымі словамі яго Зубрыцкі стрэў, толькі выткнулася ў клас з-за дзвярэй добра знаёмая настаўніку шапка, тымі самымі чатырма лапамі – у адну руку дзве і ў другую дзве – ён з ім прывітаўся. Ды не тое, што летась, на першы дзень было ў Клемкі чытанне. І далей перайначылася крыху настаўнікава мова:

– Памыліўся ж я, наперад табе даўшы гасцінца. Не зарабіў ты яго ў мяне сягоння, – сказаў справядлівы Зубрыцкі. – Але: дармо! Некалі змяркуемся. Некалі тое за тое адыдзе, – памеркаваўся ён. – Некалі яго заробіш. Быць жа не можа, каб ты на гэтым нават тыдні ў мяне лапы не зарабіў!

І не такая крыўда Клемку была, як пасадзіў яго Зубрыцкі ў першае, а Савосту прыняў у першазімны. Але меў потым крыху ён на малага закалец: не раз перападала Юстапчыку кухталёў, як нарвецца ён калі пад злосць.

Не святы быў Савоста Юстапчык; не мінала, але частавата нават, нарывалася на яго настаўніка дубовая лінейка – то за дур, то за няздадзеную лекцыю, то за задачы. Свянціў Зубрыцкі і яго рукі. Аднаго разу быў такіх гарачых лап яму ў абедзве жмені палажыў настаўнік, што аж рукі ў рот хапіў з непрывычкі, як бы і не разагрэліся, а саўсім зледзянелі яны. Так быў таго разу даўся яму Зубрыцкі ў знак, што не было сну на Савосту ўсю ноч пасля таго: дадумляўся ўсё Юстапчык – дзе б яму лепшую, не такую балючую навуку знайсці.

Дадумляўся і дадумаўся. Не ў школу, а на рэчку назаўтра ж ён пайшоў з кніжкамі. Тут было многа мудрэй, як у школе. У кніжцы столькі, у першазімцах седзячы, і за тыдзень не пройдзеш, колькі тут за адзін раз па лёдзе праедзеш. Хоць лапці драліся ад гэтай новай навукі, але затое рукі цэлыя былі.

Разам з дзецьмі Савоста з дому ішоў, разам з імі і вяртаўся са школы. Але такі неяк дайшлося бацьку пра сынаву навуку. Калі выдаў Юстап яму дома баль! А ў школу як прыйшоў, там Зубрыцкі яшчэ паправіў...

І ад тых дат пачаў ладзіць Клемка Язучок з Савостам Юстапчыкам, як пачуў сваё вяршэнства над ім.

VII

Была восень. Быў вецер. Рос ясень над адзінокаю школаю. Восень гразкая. Вецер – дзікі, сярдзіты. Ясень – высокі, гучысты. Восень дрэва паабскубала. Вецер далёка іх лісты ад школы адмеў, растрас па выгане, па чыстым полі, нагнаў у высокае ад жняяркі скарбовае іржышча. І стаяў адзін-адным ясень над школаю, голымі цыбінкамі сварыўся з абрыджонымі дажджамі, што праз частае маруднае сіта ліліся яму на абскубеную галаву. Нэндза яго заядала ад такой пацярухі. І прасіў сабе ясень весялейшых, жвавейшых летніх навальніц, прасіў звонкага грому, шытых бліскавіцаю цяжкіх, цёплых хмар. Але ўсё гэта на дварэ, усё за акном. А ў акне, калі мы з вамі, таварыш чытач, станем пад ясенем ды знадворку зірнем у школу, там – лямпа, настаўнік, кніжка...

Сам дзяціны страх Зубрыцкі – пажылы ўжо хлапец – памалу гартаў кнігу. З балонкі на балонку перабіраўся. Лямпа ў яго была – восьмы нумар, а кніга – дармовы дадатак да «Нивы». Цярушыліся з таго дадатку на Зубрыцкага словы, як праз перша ўспамінае, маруднае частае сіта на ясень дождж. Спацыравалі настаўнікавы вочы па дробных радках, а было ў яго крозах нешта лепшае, весялейшае, чаго й заваду няма ў дармовых дадатках.

Верныя каханкі, здрадлівыя жонкі, смешныя ашуканыя мужыкі, упартыя бацькі, сквапныя на багацце і гонар... Усе яны ў кнігах мелі на сваім вяку гора, распач і радасць, а на 315-й якой балонцы ці жаніліся, ці, пакаяўшыся, ціха і прыгожа паміралі, ці пачыналі жыць з усім светам у злагадзе, сабе і сваім блізкім на радасць і ўцеху. Усе яны, гэтыя кніжныя людзі, таго вечара з сваіх пярэстых, даўно чытаных балонак сышліся былі ў настаўнікаў цесны пакой. Утаміліся на шпацыры Зубрыцкага вочы. І рад быў ён, перагарнуўшы, што ўбачыў новы раздзел.

– А я сам? – папытаў Зубрыцкі ў самога Зубрыцкага, спыніўшыся перад новым раздзелам. – Я сам на якой цяпер балонцы, у якім раздзеле жыву?

Палажыў у сярэдзіну кніжкі палец, каб не закінуць, дзе чытаў; ды захінуў Зубрыцкі свой дармовы дадатак. І калі мы з вамі, таварыш чытач, не будзем трымацца ясеня, як сляпы плота, ды калі падыдзем бліжэй пад акно, прыгнёмся ды знізу паглядзім, што за дадатак у настаўніка ў руках, дык на вокладцы круцялі заўважым, а крышку пад верх у чорных чатырохкантовых асадках, калі добра прыгледзімся, можна разабраць: «Куприн. Сочинения». Зубрыцкі не завешуе фіранкамі сваіх акон і, крыху каля іх забавіўшыся, можна ўсё чыста, што ў школе робіцца, даследзіць.

Так, трымаючы кніжку, разгледзеўся, раздумаўся настаўнік над сваім адзінокім жыццём. І заўважыў Зубрыцкі, што жыве толькі ў нуднай, нецікавай прадмове. Дзе быў, што рабіў і адкуль паходзіць, толькі пісалася і пакуль што пішацца ў настаўнікавым жыцці. Усяго адно вясёлае, гумарыстычнае месца, вытрымка – хто яго ведае з якога раздзела – ёсць у гэтай прадмове: яго ўлюбёныя лапы.

Але такі верыў настаўнік. Верыў і спадзяваўся, што такі будзе некалі і ў яго жыцці першы раздзел. Усёю сваёю тэўсцю будзе ляжаць новы, дагэтуль нязнаны раман за тым раздзелам. Нічога меншага не хоча мець Зубрыцкі – ніякага дармовага дадатку.

Схілецеся за вушак, таварыш чытач! Бачыце: Зубрыцкі зірнуў у акно.

Якраз напроці блішчэлі вокны папоўскага дома. «Нива» казалася, што адтуль павінен у настаўнікаў пачынацца першы раздзел: з нуднага рассасульвання з папам, з нясмелага заглядвання пападзянак. Далей-болей пажыўшы-пачытаўшы, зложыцца якраз праўдзівая аповесць настаўнікавага жыцця. Так казалася «Нива», і «нивина» праўда была. Але нешта не блішчэлі так у настаўніка вочы, як блішчэлі ў паповым доме вокны, калі ён глядзеў на іх. Нешта не відаць было ў тым поглядзе надзеі, што адтуль пачнецца настаўнікаў першы раздзел. Не так, як у дармовых дадатках, павінен пачацца ён: не з далёкай сенажаці, не з пазалеташняга дажджу, не з трацяголетняй мяцеліцы. Не, настаўнікаў пачатак будзе прасты і звычайны.

«Настаўнік Баркаўскае пачатковае народнае школы»...

Застане ён Зубрыцкага з раніцы, апоўдні ці ўвечары, а то і ў самую ноч – усё роўна, хоць калі; зловіць неўспадзеўкі ў школе, дыктоўку даючы, дому за полудзень сеўшы, а то і ў дарозе дзе. А далей і пойдзе балонка за балонкаю.

Надоўга быў Зубрыцкі на адным месцы дармовага дадатку перад новым раздзелам застыў. Аж тут грукнулі ў сенях дзверы. Прахапіўся настаўнік. Сеў раўней. Пусціў большы ў лямпе агонь. Падрыхтаваўся стрэць вялікія падзеі.

– Ці не першы раздзел?!

От з гэтага месца так і пачнецца: «Настаўнік Баркаўскае пачатковае народнае школы позна ўвечары (хоць цяпер і не позна: гадзіны не будзе, як агонь запаліў ды за дадатак узяўся – але ў рамане, калі ўвечары, дык трэба, каб і позна было) пры лямпе № 8 чытаў дармовы дадатак да «Нивы», як адчыніліся дзверы і...»

Пачнецца першы раздзел проста і трафарэтна, але потым, можа, адбудуцца падзеі, вартыя таго, каб здзівіць свет. Прасты і трафарэтны пачатак, каб большыя былі неўспадзеўкі. Не так, як «Нива» ўгадвае, пачнецца, і не так, як у «Ниве», разгорнуцца падзеі. «Нива» будзе ўспамянёна толькі, як прасты і малавыдатны эпізод, як дробны матыў у вялікай рэчы.

Таварыш чытач! Відаць, збрыдла вам па падваконню стоячы. Мне хоць работа ёсць – от гэта, што перад сабою бачыце. А вы што будзеце дарма мерзнуць на восеньскім халодным ветры?! Аднак – вам час – пайдзеце... памажэце (не скажу каму, трэ было вам самім глядзець, як ён сюдою ішоў паўз нас)... памажэце яму ў сенцах клямку знайсці. Нешта доўга ён там забавіўся. Трэба, каб хутчэй у хату ішоў, а то Зубрыцкаму аднаму няма чаго там рабіць. Ужо як мае быць, пачаў у думках свой першы раздзел, падрыхтаваўся і цяпер сядзіць, на дзверы пазірае, вялікіх чакае падзей.

Не заўважыў, не ведаю, як яно там было – памагалі вы ці яму самому трапіла клямка пад руку. Толькі добра гэта бачыў, што адчыніліся тугія дзверы проста ў настаўнікаў пакой і Юстап, баркоўскі багатыр Заблоцкі, з торбачкаю за плячыма яшчэ з-за парогу:

– Добры вечар, паночку! – настаўніку дае.

Аднак Юстап нагадзіўся. Каб не забыцца, раскажам адно здарэнне, што гэтымі днямі было яму.

Гэта ж пашанцавала старшаму Заблоцкаму ў бульбяніку на соннага зайца найсці. Дармо, што той і сплючы пазіраў – не ўгледзеў, як Юстап яго за вушы згроб. Як ужо ўцякаць не пара было, хутка тады заяц прачнуўся. Само шчасце багатыру ў рукі прыйшло. Толькі не ведаў ён, што гэтаму шчасцю рабіць: печанае, смажанае ці абгатаванае есці яго? З панскаю ядою ніякага толку не можа зрабіць

нават баркоўскі багатыр. І давай тады Юстап блізкіх паноў перабіраць, каб прадаць занесці. Пачаў іх лічыць знізу. Самага першага адлічыў пастуха. Адлічыў і добра над гэтым «панам» падумаў: пан ён ці не? І выйшла ў Юстапа, што не толькі пан, але і над сваім рагатым войскам ён палкоўнік. Толькі як ты гэтаму пану прадасі, калі на зайца яго пэнсія малая: па капейцы збярэ з гаспадароў ад кожнага свайго салдата ды чакае восені, калі будуць ссыпшчыку ссыпаць, як адпасецца. Дзе такі пан зайца купіць?! Давай лічыць далей. Другі за пастухом па ліку настаўнік прыпадаў. На гэтым пану Юстап і спыніўся.

– Хлопец ходзіць. Трэ была б занесці... Як ты думаеш, старая?

– Па мне: занясі сабе. Усё роўна тымі грашыма не запаможашся, – сказала багатырка Прузына. – Колькі там за яго будзе?!

Дык от якое здарэнне было Юстапу Заблоцкаму. Расказана яно ў гэтым месцы, толькі каб не забыцца. Адложым яго надалей: можа, калі і згодзіцца. Цяпер паглядзім, што ў настаўнікавым пакоі дзеецца.

Дык от:

– Добры вечар, – не ўслед адказаў настаўнік. Першы раз ён бачыць Юстапа ў сваім адзінокім пакоі. Падумалася Зубрыцкаму, што з далёкай дарогі гэты чалавек. Нешта цяжкое, пэўне, нясе ён у сваім мяшэчку за плячыма. Угаміўся, прыстаў. І падумалася яму на школу, што карчма – сюды пераначаваць зайшоў. Хто ён: тутэйшы, блізкі ці далёкі, – прышлы – не ведаў Зубрыцкі. І рад быў настаўнік, што першы раздзел пачынаецца з загалоўка «Герой і таемны незнаёмы».

Зірнуў Зубрыцкі ў акно. Няма бляску ад папových акон. Пагас агонь у іх. Дагэтуль яшчэ крадком тулялася ў Зубрыцкага надзея: хто яго ведае, а ну, можа, «Нива» спраўдзіць. Можа, і адтуль пачнецца праўдзівая аповесць настаўнікавага жыцця. Гэта як пападзецца. А цяпер пагас агонь і пагасла настаўнікава патаемная баязлівасць. І рад быў гэтаму Зубрыцкі. Каб не незнаёмы чалавек у хаце, выставіў бы ён «Ниве» хвігу і ўсім яе дармовым дадаткам.

– Трасцу! Не табе мяне ўзяць у свае героі. Іншае, лепшае пачынаецца от, – каб сам сабе, каб нікога болей у хаце не было, – сказаў бы так Зубрыцкі: нас з вамі, таварыш чытач, ён пасаромеўся б.

І праўда: іншае, лепшае пачалося... далей з няспрытнай гаворкі было відаць, што спрадвечны баркаўчанін гэтага вечара прыйшоў даведацца настаўніка і сказаць, што яго сын ужо чацвёрты год як ходзіць у школу да Зубрыцкага. Так незнаёмы ў самым пачатку раскрыў сваю таямніцу. Але яшчэ не ўсё вядома было Зубрыцкаму. Яшчэ была загадана яму загадка ў форме торбачкі, што Юстап Заблоцкі, па Зубрыцкага просьбе сеўшы на табарэцік, палажыў збоку каля сваіх ног. Не ведаў добра настаўнік, ці яму толькі так здавалася, ці і праўда нейкая адгадка варушылася там. Нечага таемнага і неспадзяванага чакаў ён ад гэтай рэчы. Але далей сям-так раскажаў Юстап сваё здарэнне з зайцам ды й саўсім сапсаваў сваёю паспешнаю моваю цікавасць гэтае мясіны. А тады дастае зайца, як дармовы дадатак да свае блытане гаворкі.

– Вазьмеце, – кажа на настаўніка. – Можа, у вас згодзіцца на што, а то мы здумаць не маглі, якую яму даць раду. Можа, ён у вас лепшы сабе знойдзе прытон.

– Колькі ж вам за яго?

– Ат! Яшчэ што здумаеце?! Што я гадаваў яго, ці што? От ешце на здароўе.

Собіла ж Юстапу ж на такіх бліжэйшых час ды з такім смачным мясам і з такою добраю моваю якраз трапіць. Гола ў Зубрыцкага ў кішэні было. Дабёр быў яму дарэмны заяц. Вялікая запамога. Але шкода страты. Шкода Зубрыцкаму, што Юстап блізкі, знаёмы пасля гэтага вечара, звычайны вясковы чалавек.

Так і не пачаўся ў Зубрыцкага першы раздзел.

Крыху скрыва пазіраў ён на Юстапа, што той падашукаў, што не спраўдзіў такой упартай надзеі. Але не сям-так было выправіць чалавека з хаты, што яму зрабіў ласку.

(Па-даўнейшаму Зубрыцкі думаў – ласка, а па-нашаму – проста хабар ад кулака. Таварыш чытач, я думаю, што не памыліўся ў гэтым вызначэнні).

Даўно трымаў Юстап «аставайцеся здаровы» на языку, але ўсё неяк не адважваўся так хутка пасля «дабрывечара» іх казаць. Так адзін на аднаго чакаючы, адзін аднаму ўважаючы, нехаця разгаварыліся яны.

«Вучэнне – відната, а невучэнне – цемрадзь», – неяк гэтак пісалася ў адной чытанцы з самага пачатку. От пра гэту віднату і зайшла была гаворка ў баркаўскага настаўніка Зубрыцкага ды з баркаўскім багатыром Заблоцкім. Як яна, тая гаворка, у іх ішла, доўга ўспамінаць.

Варта толькі сказаць, што аж да Савоставага почырку дайшла.

Толькі першую зіму пахадзіў у школу Юстапчык, а ўжо перад вербніцаю пахваліў яго Зубрыцкі ў класе перад усімі дзецьмі.

– З гэтага малога людзі будуць.

Таго ж самага дня выклікаў настаўнік Клемку Філончыка з першага. Не лапу даваць збіраўся яму, а так ціхенька пастаяць сказаў. І выклікаў першазімца Савосту Заблоччыка, каб пачытаў.

Дараваў Зубрыцкі Юстапчыку рачную навуку ды пахваліў яго за чытанне, а Клемку Язучка высарамаціў з астатніх слоў.

– От глядзі – надаўбень ты!..

Добра Савосту ў памяць той дзень. Заляпіў яму Філончык, дадому ідучы, ледзяка ў плечы, што аж дух заняло. Усю дарогу, да самай хаты з песнямі йшоў ён.

Паўтарыў цяпер Зубрыцкі Юстапу Заблоцкаму тое сваё слова пра яго сына.

– Вам хлопца, канечне, трэба, як акзамент здасць, у гарадское да Хлюпску ці ў сэмінарыю да Несвіжу аддаць. Ён за свае рукі, за галаву чалавекам будзе. А то што яму тут з вамі ў гэтым гнаі капацца?!

– Гэта шчэ будзем бачыць. У яго ўсё шчэ наперадзе. – Такая была гаворка ў настаўніка з багатыром.

Гладка і добра быў збыты заяц з няўмелых рук.

VIII

Разгледзеўся Зубрыцкі, што не хутка тое свята будзе, як за галоўнага героя свой першы раздзел ён пачне. Не з яго носам, не з яго прозвішчам. Зубрыцкі. Дзе ёсць з такім прозвішчам галоўны герой?

Раздумаўся: ці не лепш будзе пры Савосце Заблоцкім пачаць дыялогам ды ўдвух прайсціся па топкай дрыгве кніжных балон аж у самы канец. Тады і прозвішча не пашкодзіць. Зубрыцкі! Тут і пытаць не трэба. Адразу відаць, без ніякага тлумачэння, што настаўнік, што аўтар прыпаручыў яму нейкую дробную, мізэрную ролю. І не будзе чытач чакаць ад яго вялікіх падзей, не будзе спадзявацца разам з Зубрыцкім трапіць у цікавыя прыгоды. Але баркаўскі настаўнік такі пастараецца намуляць чытачу сваім прозвішчам вочы. Большага, лепшага чакаў ён, але – калі на тое пайшло – і на гэта згодзен.

– Абы хутчэй! Абы з прадмовы ў першы раздзел.

З заўтрашняга дня няшчасны зрабіўся Савоста Юстапчык. Пачалася малому пакута. Узяўся каля яго Зубрыцкі, каб месяцаў за колькі, што асталіся да акзаменту, як мае быць падрыхтаваць малога ў героі, каб гатовага выпусціць з сваіх рук. Назаўтрае ў Савосты ў першага папытаўся вершу, што даваў дадому на памяць вучыць. Дзень у дзень з усім-усякім: і з чытаннем, і з пісаннем, і з задачамі ўзяўся Зубрыцкі яго ганяць. Упыну не было на баркаўскога настаўніка.

Па веснай Міколе меўся быць экзамент. Не так Савоста, як Зубрыцкі баяўся яго. Хаця каб не сышла на пшык яго надзея, каб не сеў макам перад начальствам Юстапчык. Ніякага тады з яго не выйдзе героя: пойдзе тады на бацькавым месцы за плугам, ды й звякуе тут, у Баркаўцох. Але перабылі той гарт* і рад астаўся Зубрыцкі. Савоста на «добра» дыктоўку напісаў, а чытаннем, адказамі яшчэ лепш паправіў.

Ні ў кога ў Баркаўцох агню не было, а ў Заблоцкіх позна гарэў. Чакалі яны ўсёю сям'ёю Савосты з школы.

– Ну як жа ты, Савостачка? – першая папыталася ў яго Прузына, толькі прыйшоў дадому.

– Што як?

– Як жа твой экзамент?

– Так, як трэба.

– Здаў?

– Здаў. А вы як думалі?

Усе былі рады ў Заблоцкіх. Юстап, Пархім, Прузына. Рад быў і сам Савоста. Толькі не аднакія яны рабілі з сваёй радасці высновы. Пархім бачыць, што больш навінаў не будзе. Чаго яму, скажэце, дома тырчаць? Яму ўвечар на сяло ўлетку штодзень схадзіць трэба. Узяў ён шапку з цвіка, жакетку з шастка ды, надзеўшы, напрануўшы, машэр на вуліцу. (От удаўся валанцай! Ніколі лішняй хвіліны не забавіцца дома. Не дасць прыгледзецца, што ён за хлапец).

– Ну і добра, – па Пархімавым адыходзе казала Прузына. – От грошы злічыць увазнаў і будзе з цябе. А ты цяпер, бацька, пакрысе дакладай да работы. Пакажы, як баранаваць, каб не пушчаў узрэхай. Пакажы, каб з канём завярнуцца, закіравацца ўмеў. Пакажы, як плуг у руках трымаць, каб роўная скрозь скіба выходзіла.

* Не будзем апісваць, як збіраліся, з'язджаліся на той экзамент. Каму цікава, можа пра гэта ў Коласавай «У палескай глушы» прачытаць. Нічога ці паправіць, ці дадаць не збіраюся. Было ў Баркаўцох якраз, як там, у Палессі

Але нешта накшае думаў Юстап Заблоцкі.

– Яшчэ паглядзім, – цьмяна і невыразна ён сказаў. – От пасцялі ды кладземся спаць: ужо не цеперся.

Назаўтра з раніцы быў вецер з туманом у Баркаўцох. Людзі ў печах палілі. Слаўся дым па вуліцы, а праз яго, чуць запаметны, ішоў зубрыцкі па вёсцы. І пытаўся тае раніцы ў людзей настаўнік:

– Дзе тут Заблоцкі жыве?

– Тут два Заблоцкія ёсць. Каторага вам трэба?

– Таго, што сын у школу хадзіў.

– Гэта – Юстапа. То заходзьце онь у гэну хату з прычолкам, – праз дым паказалі зубрыцкаму аседласць баркаўскога багатыра.

Была таго дня не то нядзеля, не то так нейкае велікаватае свята. А чаму свята? Бо пякліся бліны – першая прыкмета, бо спаў яшчэ ў ложку Пархім – большы Юстапчык. Не будзіў яго гэтага дня стары Заблоцкі. Спагадаў, што позна ўчора гуляў хлопец, ды сам двое сваіх багатырскіх коней на балота завёў.

На гарачыя скавароды налівала Прузына з дзежкі апалонікам цеста, стоячы пры печы.

– Папяку, папяку!.. – гразілі цесту скавароды.

Шмат Прузыне работы было: глядзець у печы бліна трэба, каб не прыгарэў, ды й паслухаць, што настаўнік кажа, хацелася. Пакуль зубрыцкі Савосту за акзамент хваліў, добрыя, жаўтаватыя бліны скідала Юстапіха.

– Трэба яму даць як дзесяткі са два гасцінца, – думала багатырка.

Перш па адным бліне раскладала яна на скарачы, што на зэдліку засланы быў, а як крыху прастынуць, тады ў касцёр іх клала. А пачаў зубрыцкі малёгаць, каб аддалі яны свайго хлопца да Хлюпску ў гарадское, забылася Прузына ладу ды парадку ў блінах глядзець. З чапялою ў руках распачала яна перакорную гаворку.

– Дзе вы бачылі! Ці гэта нашага брата работа над кніжкаю марнець, сухотаў на сваю галаву старацца?! Хай паны вучацца. Яны ўжо да гэтага звыклі. Дзяды, прадзедаў іх на навуцы зубы паз’ядалі.

І падгарэў за гэтым разам у Прузыны блін ка скаварадзе, ды так, што мусіла яна яго ў ражку выкінуць.

Пабудзіў Савосту гоман, што быў у хаце. Зірнуў ён, прачнуўшыся, – сядзіць у іх на лаве настаўнік. Прыслухаўся Савоста – пра яго гаворка. Прапаў позны, смачны сон. Не давялося яму ўкрасці сабе ў дня раніцы. Удвух яны з Пархімам спалі, але не аднакі быў у іх сон. Пархім ні паху ад свежага бліна, ні гоману ў хаце – нічога не чуў. За ўчарашні прагуляны вечар хацелася яму нагнаць. Толькі раз за ўсю раніцу на другі бок перавярнуўся, каб вачыма да сцяны, у цямнейшы куток, быць. І спаў. Так другія і пшаніцу прадаўшы не спяць. Пшаніцу прадаўшы баязно, каб хто грошай не падседзеў. А Пархіму што? Ён яшчэ ні сваіх грошай, ні гаспадарскага клопату не меў.

І не блізка была Прузына аддаваць малага ў навуку. Зубрыцкі што ні што, нічога не помач. Не ўгаварыў кабеты. Ужо і адыходзіў ён, а Юстапіха казала:

– От хай жыве, як дзед, бацька жыві. Хай глядзіць гаспадаркі, і добра будзе. А то – дзе гэта відана...

Мелася Прузына даць гасцінца настаўніку. Але зненавідзела цяпер яна зубрыцкага за яго мову. І толькі сама сабе падумала:

– За што даваць?! А трасцу! Скулу! Не знала б дзіця яго акзаменту, шчаслівейшае б было.

Юстап жа найболей маўчаў гэтай раніцы. Калі і скажа ўрэдку слова-два, дык ні сюды ні туды выходзіла ў яго. Цяжка было разабраць Юстапаву думку.

– Яшчэ будзем бачыць. Савостава ўсё шчэ наперадзе.

Сядзеў ён на ложку ў запеку. Курывы ды плёваў у гаршчэчак з пілавінамі. Толькі летась палажылі падлогу ў сваёй старой хаце багатыры Заблоцкія. І шанавалі яны яе лепш, як вока ў ілбе.

Учора толькі перад вечарам перацягнула крыху Юстапіха падлогу мокраю анучаю, а каб сягоння за раніцу гразка не стала на ёй, пастаралася яна Юстапу гаршчэчка.

Так было, пакуль быў настаўнік у хаце, а як пайшоў?

– А што ты думаеш, старая? – папытаўся Юстап у Прузыны. – Можна, й праўда! Хай бы Савоста ў людзі йшоў, а нас з табою і Пархім да смерці дахавае.

Прузына ціхая кабета. Але дала яна Юстапу пытлю, як пачула, што не толькі на вуліцы, але і ў іх хату ўваб’ецца ненавідны «курч».

– Ой, згубіш, бацька!.. згубіш хлапца!.. Век з яго чалавека не будзе. Ты слухаеш, што там які

шалахвост чаго нагаворыць. Плюнь на гэта і нагою затры. Прыходзіў, каб далі што. Думаеш чаго? Але не папаў. От ты паглядзіш цяпер.

Ніякага гарадскога ён табе болей не ўспамяне. Абмінаць будзе, калі дзе ўбачыць. Ты таго не думай! Усякі чорт толькі глядзіць, каб пацягнуць з нашага чалавека, – так прабірала свайго мужыка багатырка Заблоцкая.

І на Савосту насварылася яна, як той начэрапаў у конаўку вады, як падсунуў бліжэй да лавы свіное вядро, каб памыцца над ім.

– Не слухай, Савоста! От пільнуйся гаспадаркі – будзе лепш. Я на благое цябе не вучу.

І не дала яна яму памыцца ў хаце.

– Гэта ж і на дварэ цёпла. Пайшоў бы да студні ў карыта, што коні паіць. А то будзе тут мне ў хаце на чыстую падлогу наліваць.

Ад таго разу не пайшоў болей Зубрыцкі да Заблоцкіх. Але і не спраўдзілася Прузыніна слова. Не абыходзіў настаўнік Юстапа. Разоў з два за ўсё лета стрэліся былі яны. І абодва разы пра Савосту ўспамінаў Зубрыцкі.

– Ну, як жа ваш малы?

Усякі раз не забываўся сказаць:

– Вам яго, канечне, трэба аддаць у навуку. Проста грэх будзе, калі вы яго пры сабе будзеце трымаць.

Хлюпскае гарадское лепш, як Несвіжскую семінарыю, раіў ён. Казаў:

– Скончыўшы гарадское, многа прастарнейшы яму будзе свет.

Усё лета было ціха ў Заблоцкіх, а як прыйшла восень, дык і сварка знайшлася ў іх хаце. Толькі як ні бралася Прузына, а Юстапа яна не пераставіла. Як наважыў, свайго такі дамогся ён. Калі прыйшоў верасень, аддаў Юстап Заблоцкі свайго Савосту ў гарадское да Хлюпска. Хоць і не любіла Прузына слухаць яго мовы пра Савоставу навуку, але была ў Юстапа прывычка хваліцца ёй, што ён калі надумаўся рабіць, і чаму сама лепш зрабіць так, як ён хоча. От што казаў гэтага разу багатыр Заблоцкі.

– Яно, можа, і праўду казаў настаўнік, што прастарнейшы яму ў гарадскім будзе свет. Ды тут і нам спрытней. Праўда, старая? Усё бліжэй, як у Несвіжы на настаўніка вучыць. Тут і яду, і адзежу зручней падаць, а там – у Несвіжы – усё з капейкі жыць трэба.

Ды не так з ядою, як з адзежаю цяжкавата было баркаўскаму багатыру. Даўней значылі вучняў, як тых авец: баяліся – каб хаця дзе яны не адбіліся ды да другога, няшкольнага, статку не прысталі, каб, калі гэта і здарыцца, спрытней было іх вылучыць адтуль. Авечкам вушы рэжуць, знакі чапляюць, а вучняў значылі адменнаю шапкаю, аднастайным палітонам. І ўсё гэта бацьку за свае грошы справіць трэ было. Прышлося небалазе Юстапавай багатырскай кішэні.

Доўгі падаўся Прузыне першы тыдзень без Савосты. Як дзень міне, то – год, адлічвала яна. І на пятым годзе, што па-даўнейшаму так і зваўся – пятніца, пачала яна ганяць Юстапа.

– З’ездзі ты, прывязі яго. Хаця я пагляджу, які ён цяпер.

Але без пары не паехаў Юстап. Пачакаў ён заўтрашняга дня. А заўтра як раз была субота. От тады, як ужо з паўдня звярнула сонца, запрог каня Заблоцкі. З’ездзіў ён да Хлюпску, прывёз на нядзелю Савосту дадому.

Згледзеў Зубрыцкі з школы праз вакно Савосту дадому едучы, ды зараз прыйшоў і ён да Заблоцкіх. Цікава было настаўніку, у малога распытаўшыся, успамянуць свае семінарскія, дураўныя гады.

– Ну што? Як табе паводзіцца?

– А што мне?! Прыйдзе настаўнік – кніжку расхінеш або сшытак наверх дастанеш. А званок зазвоніць – выйдзеш у калідор. Крычаць, бегаць там у нас няможна.

Куды больш пачуў Зубрыцкі, як Савоста сказаў. І пачуў, і ўбачыў сваю семінарыю ён. Там было гэтаксама: і расхінёная кніжка, і сшытак, і настаўнік, і званок, і калідор. Не аднакая кніжка, не адзін сшытак, шмат усякіх настаўнікаў было. Не аднакі званок з лекцыі і на лекцыю званіў. Святлеў, прастарнеў, намружысты, вузкі калідор у суботу па апошняй лекцыі.

– Ну, а як жа табе? Не цяжка?

– Не. Які там цяжар?! Гадзіны са дзве, дык у мяне і гатова ўсё, – любіў пахваліцца Савоста Юстапчык.

– А тады што?

– Тады нічога. Ніхто ка мне не ходзіць, і я ні да каго не ведаю дарогі. Сяджу на кватэры.

– То падыдзі ка мне заўтра пад вечар – я табе добры занятак дам.

Яшчэ не выкамячыў добра Савосту гарадскі «курч» на панскі кволы капыл. У нядзелю з раніцы як пайшоў на вёску, дык да вечара ўсё сваё таварыства, што разам у «пікара» гулялі, абышоў.

Пахваліўся, як яму там, у гарадскім, паводзілася. Не мінуў ён і Зубрыцкага. Не гуляў са сваім настаўнікам Савоста ў «пікара», дык да яго да апошняга перад самым змярканнем зайшоў.

– Дык дзе ж ваш той занятак?

– Пачакай. Зараз дабярэ.

Доўга капаўся ў кніжках Зубрыцкі – з месца на месца дармовыя дадаткі перакідаў. І нічога не знайшоў-такі пад імі. Мусіў тых дадаткаў адабраць цэлы стос.

– От вазьмі хоць гэтыя. Няма лепшых... Якія ёсць.

Курчыў Савосту курч у гарадскім, а цяпер яшчэ і дома па сваёй ахвоце пачаў гнуцца ў крук над тымі, ад настаўніка ўзятымі дармовымі дадаткамі. Так шмат ён іх т?ды прывалок ад Зубрыцкага, так надоўга было яму іх чытаць, што аж нехаця ехаў ужо Савоста ў Баркаўцы. Як калі прыедзе па яго Юстап у суботу, дык:

– Дарма вы, тата, толькі коні ганяеце, – скажа на бацьку крыху падвучаны сын. Шкода яму пераездкі – усё б прачытаў балонак колькі. Але, каб не саўсім марна сцерліся святочныя дні, ён возьме з сабою дадаткаў.

Бывае, мала іх возьме. Прачытае, ды і выб'ецца з работы Юстапчык.

– Можа б, ты, Савоста, дзе на вёску схадзіў, – параіць яму Прузына, як убачыць, што ные малы. – А то табе збрыдае дома аднаму.

– Нешта не хочацца, – адкажа Савоста. І, калі няма ў запасе ніводнага дармовага дадатку, сядзе пад акном, будзе ціхенька сядзець, глядзець недзе далёка на пазебленыя навозы, шукаючы там у ветраную туманную восень хараства прыроды ў гразкай чорнай раллі. І дождж пасыпле – не ўцячэ ён з акна: будзе сядзець і лічыць буйныя, зборныя кроплі, што спадаюць з капяжа.

– Можа, ты нездароў? – папытаецца Прузына.

– Ат. Што вы здумляеце, мамка?!

– Дык што ж ты маўчыш, нічога не гаворыш?

– А што я з вамі гаварыць буду?!

– Хоць што.

Забылася пра «курч» Прузына і ніяк не разбярэ: што яму, гэтаму хлопцу, далягае? Якая журба ў яго на сэрцы ёсць? І раіць яна апошні самы лепшы сродак:

– Можа б, ты лёг паспаў? Ці не палепшала б тады, ді не павесялеў бы.

– А йдзеце вы! Мне й тут добра.

Усяго баркоўскага, у гарадскім пабыўшы, забывацца пачаў Савоста Заблоччык. Сваіх людзей, на месце стрэўшы, не пазнаваў ён; ціхенька, слова ні да каго не прагаварыўшы, сунуўся Юстапчык, куды яму трэ было. Ды й само месца пачаў абыходзіць. Хоць крыху кружней было па загуменню, далей ад гарадскога на кватэру, як мястэчкам цераз места, але любіў Савоста гэтую адзінокую дарогу і тудэю хадзіў, пакуль снегам сцежкі не завее.

Не то каб каго – Клемку Філончыка не пазнаваў Савоста. Два разы яму трапілася Клемку ў Хлюпску стрэць. І абодва разы Заблоччык не адзін – з другімі вучнямі з гарадскога йшоў. Дык мала таго, што не пазнаў, але яшчэ ў другі бок адварнуўся, каб хаця той не ўлічыў Савосту ў свае людзі ды не загаварыў – не асарамациў перад таварыствам. Баяўся Юстапчык, каб не падумалі сябры, што з простых мужыкоў ён і ніякага хвальварку няма ў яго бацькі.

Хоць урэдку ездзіў Савоста нядзелеваць у Баркаўцы, але нарваўся быў аднаго разу на гаворку пра Клемку Філончыка. Гаварылася тады нешта ў Заблоцкіх хаце і пра пошту, і пра нейкага Махоўскага. Але набраў таго разу Савоста дадому даволі дармовых дадаткаў, каб не ўслухацца ва ўсякія гаворкі. Так і праляцела гэта паўз вушы ў яго.

Бывала, у панядзелак не ўпыніцца Юстапчык, каб хаця ў гарадское з дому не спазніцца. Ад поўначы ўспорацца ды ўсё ганяе бацьку, каб каня запрагаў. Але аднаго панядзелка выйшаў быў раніцаю Юстап надвор'я паглядзець. Пацярушваў сняжок.

– Як сабе хочаш, а сягоння я цябе не павязу, – сказаў Заблоцкі, прыйшоўшы ў хату. – Вунь мяцеліца на дварэ – ані вон. Паедзем пад вечар, а не – то заўтра раніцаю, – так сказаў ды пайшоў ён аглядацца.

Скончыў воглядку Юстап – перасціхла й мяцеліца.

– То збірайся, – ужо інакшая была ў Юстапа мова, другі раз прыйшоўшы ў хату, – адвязу: нечага рупіць не будзе.

Дарога была замецена. Пагнаць каня нельга было. Ехалі памалу. Як прыехалі ў мястэчка ды параўняліся з гарадскім, там быў першы перапынак. Мала было вучням калідора – павыбягалі яны на вуліцу. Убачылі Савосту. Пасталі і пазіраюць: такія нягеглыя сані, такі стары чалавек... І разам вучань

з іх школы – Савоста Заблоцкі, што ў яго бацькі цэлы хвальварак.

Любіў багатыр Заблоцкі ў лапці белыя, чыстыя анучы абуваць. І так ён любіў белую адзежу. У адной ісподняй, як зіма, як лета, хадзіў. Верхніх шарачковых штаноў у яго і на грунце не было. Страх як не любіў Юстап Заблоцкі крамнай адзежы. Але была раз набрала яму Прузына ў анучніка за старызну крамніны на штаны й на кашулю. Беллага Юстапу набрала – іншага ён не любіў. А як пачала яму тыя строі шыць, дык выштукавала так, што яшчэ й сабе шнуроўка з астачы выйшла. Выдабіла Прузына, што рукаўцы й калошкі, як дудачкі павыходзілі. Раскалоў быў Юстап, тыя крамныя строі надзеўшы, палена дроў, дык ад першага дня й даліся па цэлым яны на ём. А тая самая Прузына, калі пашые што са свайго палатна, дык – прасторнае, з напускамі.

Як дзе ў людзі Юстап ішоў, дык – ці ў мароз, ці ў гарачыню – адзяваў ён новы, доўгі, па пяты, кажух наверх, ушпіляўся ўсімі гузікамі. І добра, хораша, і нічога не відаць было. А гэтага панядзелка на Юстапу, поверх кажуха, яшчэ і латаная бравэрка была. Але ў мястэчку расхінуліся былі і бравэрка і кажух, і гарадскія вучні дзівіліся з яго белых строяў.

На дзве лекцыі таго панядзелка спазніўся Савоста. А як прыйшоў, абступілі яго вучні, пытаюцца:

– З кім гэта ты пад’язджаў? Што гэта за ён?

– Бацькаў парабак, – кажа Савоста.

5 травеня 1931 г., в. Ляхавічы

ІХ

Усё даўнейшае нам цяпер толькі цень. Але зірнеце наперад, таварыш чытач, – вунь другі – большы, цямнейшы – цень на баркаўскай вуліцы відаць. Ціхенька высунуўся ён з некаторага двара ды йдзе сюды, пад нас. Спусціў галаву, унурыўся, але тым часам спадылба на нас – яму незнаёмых – пільна ўзіраецца: адкуль і хто мы, хоча пазнаць, успомніць, дзе гэтакіх бачыў.

У добрую пару трапілі мы, таварыш чытач, у Баркаўцы: на дварэ вясна і ў даўнейшых людзей свята – чацвёрты дзень Вялікадня, градавая серада. Не адны мы ды той цень на вуліцы. Збрыдала гаравому Змітру сплючы, і выйшаў ён з хаты, каб схадзіць дзе да мужчын вочы крыху прахаладаць. З дому не надумаўся, куды пойдзе і да каго, і от цяпер стаў Змітра ў сваіх варотах пры вуліцы – мяркуе: дзе яму быць патрабней. Заўняўся і цень каля Змітры. За тры грунты мы ад гаравога баркаўчаніна варот. Не чуваць нам іх ціхае гаворкі. Але цень, не іначай, гэта пытаецца ў Змітры:

– Хто гана? – відаць, як ківае галавою ў гэты бок, дзе мы.

Змітра не чуе: маўчыць. Свеціць сонца. Цёпла, хораша на дварэ. Змітра жмурыць вочы, пазірае прыхіліўшыся, як пры самым плоце на яго вузкім, убітым двары, падахвочаная вясною і цёплым пазаўчарашнім дажджом, пачынае зелянець мурава.

– Адкуль яны? Каго ім трэба, што ўсё на двары зазіраюць?

Змітра толькі паціскае плячыма.

– Ды зірні ты, Змітра, што гэта там чырвонае ў аднаго на грудзях?

Гэта ж таго году, куды трапілі мы, прыпала наша Першае Травеня якраз на старасвецкую градавую сераду. І вы, таварыш чытач, як мала хаджалы ў гэтым баку, каб тут, у старой бытнасці не згубіцца, каб праставаць роўную, правільную дарогу, каб што найболей ад тае бытнасці адменнаму быць, нашай рэвалюцыяй зазначылі сябе. І праз гэта:

– Што гэта там у яго? – не даваў упыну гаравому Змітру старасвецкі цень.

Недзе валяюцца такія дні! Пашукаць такога надвор’я, як сягоння. Сядзьма, таварыш чытач, на чью прызбу ў даўнейшых Баркаўцох, пагрэймася пад сонца ды ўспамянем што збольшага пра гаваркую Кацярыну.

Няма ўжо – памерла, а некалі была такая жанка ў Баркаўцох. У аднаго купіць, а другому прадаць любіла: слоў з два праўды калі дзе пачуе, дык яна – тая праўда – у Кацярыны на языку так прырасце, што на цэлае паўдня будзе жанцэ гаворкі. От за гэта самае і звалі гаваркою нашу Кацярыну.

Дык от: гэны цень, што каля Змітры, і ёсць гэта самая гаваркая Кацярына.

Але нашто нам гаравы Змітра?! Ні далёкія, новыя з адзежы і звычайў, людзі, ні нязвыклая чырвань – нішто не цікава яму. Адно сам сабе і сягонняшні дзень – градавую сераду – любіць ён. І гэтага з Змітры даволі. Уся яго цікавасць тут. Градавая серада Змітру таму па душы прыйшлася, што гэта і ні свята, і ні будні дзень: і вялікая ўрачыстасць тут не патрэбна, і людзі работы – варуючыся граду – не робяць. Можна ў такі дзень спакойнага, лагоднага сабе таварыства пашукаць: прыйсці да каго, пасядзець, паслухаць, ды так, свайго слова ў чужую гаворку не прыкінуўшы, і дадому вярнуцца. Сам Змітра – у сярэднім пер’і чалавек і ўсяго сабе шукае сярэдняга, памяркоўнага; як святочнага дня, так добрага суседа.

Самога сябе любіць Змітра за тое, што добра пад'еў, што кішцы даў спакой, утаймаваў ненаядную. На сняданне былі ў іх сягоння кашныя бліны. Масла, што за вялікі пост была з добрую клёцку крышан жонка згарнула, за Вялікдзень – за першыя тры дні – усё разышлося. Адно што здор крыху дзярэ мяккія, таўстыя, як пампушкі, кашныя бліны, а так і ім добра мазаць. А што са здору крыху дух цяжкі – не бяда баркаўчанскаму чалавеку: звык ён змалку да ўсяго цяжкага. Ды не так мэслам, не так здорам, як сваім языком бліны мазаць быў спрыцен гаравы Змітра. Ім ён як мазне, дык і няма: віда-віда блін у пастцы прападзе.

Выбачайце мне, таварыш чытач, за такога героя. Сам бачу – не ўнаравіў.

Спажывец! – кажаце?

А што ж яшчэ будзе, калі па шчырасці прызнацца, што так быў Змітра, снедаючы раніцаю на градавую сераду, за сваёю работаю завінуўся, што ніяк яму жонка з дзвёх скаварод не магла даць запасу. Праўда, крыху дровы былі вінаваты: не гарэлі, а курэлі яны – ведама, падборка, дубчыкі... Не пёкся, а варыўся на іх полымі таўсты кашны блін.

Ды што нам Змітра?! Малы ён прычынец тут. Гэта толькі, што вясна, што сонца, што трава пры самым плоце... А каб нахмурэла, каб пацерашыў дождж, дык і не было б Змітры. Не будзем яго трымаць непатрэбнага – хай ідзе сабе, куды выбраўся, а мы проці яго двара крыху прыпынімся ды ў гаваркой Кацярыны папытаем:

– Ну, як, кабетка, што тут за вашаю бытнасцю робіцца?

Прыпазіліся мы з вамі, таварыш чытач, гэты раз прыйсці ў Баркаўцы. Добра яшчэ, што гаваркая Кацярына нарвалася. А каб не яна, так бы і прайшоў гэты Вялікдзень паўз нашу ўвагу. Ад гаваркой Кацярыны дазналіся мы што:

Некалі казалі – гадавныя святы праўдзяць. Які ты ў гэты дзень будзеш, такім застанешся і на ўвесь год: благое што зробіш – благі, а добрае – добры будзеш без канца-краю. І от баркаўчане, каб ні блігімі, ні добрымі не быць (бо ёсць прыказка: не будзь салодкі – а то праглынуць, не будзь горкі – а то праплююць), спяць кажнае гадавое свята з ранку да вечара цалюткі дзень. Усе да аднаго, як пабітыя, спяць на Вялікдзень. Разгавеюцца ды й залягуць у ложак на ўвесь дзень. Дайшлі баркаўчане, што так толькі й можна ад благога й ад добрага ўсцерагчыся. Довяг быў бы ім без работы вялікі дзень. А так, за сном, і не агледзецца, калі пройдзе ён: тут была раніца, а тут і вечар на дварэ.

Праз гэты сон баркаўчане і прагнуўшыся, сонныя, хмурныя, нерухавыя ходзяць. Шчасце й доля іх – усё ў сне затанула. Хіба як выплюцца ў запас, як на шмат год наперад сабе сну прызапасяць... Хіба тады накшае будзе што.

Усмак і ў ахвоту спіцца на печы. Шырокая, прасторная ў багатыроў Заблоцкіх гэта рэч. Атабарыліся яны на ёй усёю сям'ёю Вялікаднем на першы дзень.

– Печка – наша матачка! – сказала Прузына, кладучыся з краёчку, каля прымурку.

Закаціўся Юстап пад шасток з цыбуляю.

– А мне там месца пакінулі? – жартаваў Пархім, услед за бацькам лезучы на печ. Сабраў ён анучы, што натрус ляжалі ў кутку, падаслаў, каб у бок гарача не было, ды лёг пасярэдзіне на самай гарэні. І такога яны ўтраіх храпунца далі, што ходарам захадзіла Заблоцкіх багатырская хата.

Аднаго Савосту сон не браў. Сеў ён на лаве ў акне ды ўсё на камлістыя кляны перад хатаю, на пустую вуліцу, на стары гучысты вішэннік за Вінцэнтавым токам пазіраў. Але паў-такі туман і на яго вочы. Парабіліся яны ў яго вялікія, савіныя. Было таго дня і надвор'е на Савосту Заблоччыка падобнае: хмурае, ціхае. І заманулася Заблоцкіх вучню нуду разагнаць – пачытаць што. Зірнуў на траму. Адтуль дармовыя дадаткі «Нивы» сваімі жоўтымі, сінімі, зеленкаватымі рубцамі вокладак свецяць. Толькі памкнуўся ён, каб узяць каторы зверху, як зірнула Прузына на хату, пераварачваючыся на другі бок, убачыла кніжку ў Савосты ў руках.

– Палажы назад: сягоння няможна. Вазьмі, калі так рупіць, святое што пачытай.

Паслухаў маткі Савоста – палажыў назад дармовы дадатак. Але святога не ўзяў чытаць: не хацелася. Так Савоста ў журбе і праседзеў да вечара той дзень, а тыя на печы яго праспалі. Далей надышоў вечар ды не абы-які, а той, што з нядзелі ды на панядзелак бывае. Зацягнулася з вячэраю ў Заблоцкіх. Чакаў яе Пархім, большы Савостаў брат, ды і не дачакаўся.

– Уліце, – кажа, – мамка, мне чаго паесці.

Пасёрбаў ён крыху локшыны ды пайшоў на вёску, дзе ўжо збіраўся, рахаваўся баркаўчанскі маладзеж. Пакінуў дома меншага брата Савосту. Той на сон пагнаўся і пакінуў хлапцоўскую валачобную весялосць. Савоста не пайшоў.

Ды, іграючы і спяваючы, тыя самі прыйшлі да Заблоцкіх пад акно, як гэта ў іх песні пяецца.

– Да ляцела пава да павістая.
Вясна-красна на дварэ.
Пагубляла пер’я залацістыя.
Вясна-красна на дварэ, –

з гэтага пачалі валачобнікі. Дармо, што тая пава ніколі не лятала тут, што толькі ў гэтай песні і чулі пра яе. А можа, й ляцела калі праз Баркаўцы, але за сном бачыць яе не давялося. Ды, такі, пяюць, так смела пяюць – аж цяжка даць веры, што нязнаная птушка пава ў нас. Чуваць у голасе надзея: а ну, можа!.. Можа, калі і на наш гразкі, скапытаваны двор згубіць пава залацістае пярэ.

Прачнуўся Савоста. Падняў галаву, на ўзлакоткі ўзапёрся.
Усё сваё, усё вядомае.

Гразь. Разводдзе. Па калені боты захлопаны. А ходзяць... Ходзяць ды гуртам, дружна па падвоканню вясну-красну хваляць. Не век жа разводдзе і ў гразі ж не векаваць. Будзе:

– Вясна-красна на дварэ.

Таму і песні жвавья, галасістыя трэба. Трэба, каб звінеў яркі, сіберны прастор. І праўда: таго вечара толькі яна ў бары разлягалася.

– Што нам праўда? Калом яна хай пойдзе! – сказаў тады сам сабе Савоста Заблоцкі. – Песень, казак, прывабнага лганства трэба больш, – зусім ва ўпадніцтва падаўся багатырскі сын.

І пасля гэтай яркай, песеннай ночы, напаў рух на людзей. Назаўтра з самай раніцы перайшоў вёску дзесятнік – загадаў на сход, пад карчму: пастуха гадзіць. Паснедалі ды пайшлі мужчыны на сход, а Савоста сабраў усе дармовыя дадаткі, колькі іх у яго было, – аднёс Зубрыцкаму.

– Паглядзі: можа, больш што возьмеш, – набіваўся Савосту настаўнік.

Пакапаўся Заблоччык у яго кніжках. Адны дармовыя дадаткі там.

– Не, – кажа, – цяпер браць нічога не буду. Можа, потым калі...

Паполудні, сход адбыўшы, сабраліся мужчыны ў Шамрука на гумне. Там на ўзгорку ўжо была крыху стужала зямля. Зрабілі котву. Па чарзе кленчлі яны каля лубка, паводле старога звычаю. І былі некаторыя ў гэтым такой практыкі дайшлі, што не толькі самі яе на сваю карысць скарыстаць умелі, але, і на другіх гледзячы, утрываць не маглі, каб добрай парады не даць, куды дзьмуць трэба.

– У пол!

– У насок!

– У пучку!

Як каму: усяк раілі.

Самы апошні прыйшоў на котву Савоста Заблоччык. Пастаяў ён збоку. Паглядзеў на мужчынскую забаўку. Сам сабе ў левы вус – хоць таго вуса і заваду не было – усміхнуўся. «Хто гуляе – той гуляка, а хто стаіць – той разявака», – часта казала Прузына. Упамяць гэта прыказка Савосту. І от, каб у такое нізкае званне, у разявакі, не трапіць, уважыўся ён на простым звычай, на гэты раз свайго панства забыўшыся, да гурту далучыцца надумаўся. Пазычыў Савоста яйцо. Самым апошнім уклечыў каля лубка – пусціў яго «ў поле».

Шанцавала Савосту ці не, многа ён выкачаў ці й тое, пазычонае, яйцо пракаціў – не вялікая з гэтага цікавасць. Варта толькі сказаць, што была пры тым на котве Шамручыха, бачыла, як Савоста кленчыў на веснюю, не зусім яшчэ стужалую зямлю. І другі раз, як прыйшла яму чарга, знарк з хаты вынесла Шамручыха чыстую анучу пад калені падаслаць, каб не пакуцаў Савоста сваіх вучнёўскіх адменных штаноў.

– А то ў нас, простых людзей, – казала яна, – усё абы-як.

Шанавалі ў Баркаўцох Савосту Юстапчыка за яго маўклівасць, за адзіноцтва. Быў ён вялікі пан у сваіх людзях, што ўсім адмяніўся ад іх.

Х

– Ціха, мужчыны! Паслухаем, што тут за рада, – супыніў крыху чаляднік свайго муляра, што разладэдзіўся быў са школьным вартаўніком, сеўшы на століках пярэдніх школьных лавак. Яны ўдвух – муляр з чаляднікам – правілі ў Хлюпскім «гарадском» старыя даўно куравыя печы.

Вартаўніку не цікавы былі настаўніцкія рады. Прыслухаліся яны яму. Пайшоў ён за сваёю работаю, адных муляроў у класе пакінуў. А тыя абодвы сталі пад сцяною. Утаілі дух. І чуюць яны з настаўніцкай інспектараў, добра ім знаёмы голас:

– Панове настаўнікі!..

Далей з яго гаворкі відаць было, што скончыліся ўжо ў гарадскім экзамены. Усе здалі – адзін

толькі прыстава сын крыху мыляўся. З прыціскам гэта «крыху» інспектар гаварыў.

– Ды і добра мыляўся, – аднекуль здалёк, з нейкага кутка, аказаўся настаўнік па геаграфіі і гісторыі.

За месяц, што прабылі тут, не толькі ў твар, але і па голасу ведалі муляры настаўнікаў з гарадскога, а чаляднік дык і вучняў апошняе класы знаў усіх пятнаццаць. Любіў ён пакепліваць з іх, як дзе было з рукі.

– Панове настаўнікі!..

На добры лад, казаў інспектар, усіх трэба было б выпусціць. І прыставага сына гэтаксама, каб начальства са школаю ў злагадзе было, каб не задзіралася. Але, казаў, казна гэтага не дазваляе. Ёй не набрацца месца на пятнаццаць чалавек, а дзесяцём месца будзе, і дзесяцёх трэба выпусціць.

– Дык, уважаючы на гэта, нам давядзецца выбраць лепшых, вартнейшых, – скончыў інспектар.

– Усім месца будзе, – зноў чуваць было аднекуль здалёк, з кутка. – На пастухоў ёсць вакансіі.

Далей інспектар чытаў са спіса вучнева прозвішча і па адным перабіраў настаўнікаў:

– Слова мае... – па імя-бацьку называў іх.

На рэдкае рэшата прасявалі настаўнікі сваіх вучняў. Былі яны ў іх: адзін ціхі, другі паслухмяны; у аднаго бацька добры чалавек, у другога – прыемны... Толькі настаўнік па геаграфіі і гісторыі ў адно слова быў уляпіў на гэтым пасяджэнні:

– Я згодзен з папярэднімі думкамі, – чуваць было з кутка.

Так дайшлі і да Савосты Заблоцкага. Пра яго было першае слова настаўніка па расійскай мове.

– Кавалак мужыка, – сказаў ён.

Другому гаварыць давялося настаўніку па геаграфіі і гісторыі.

– На вакантнае месца – пастуху за падпасавіча? Так? Калі я вас зразумеў, Аляксандр Пятровіч, – папытаўся ён у настаўніка на расійскай мове ягонаю папярэдняй думкі.

– Панове настаўнікі! Мы добрыя цераз лад. Вы ж таго не забывайцеся, што нам з пятнаццаці дзесяць выбраць трэба, – напамянуў інспектар.

Усе па слову скінуліся настаўнікі пра Юстапчыка. І запісалі пра яго ў пратаколе, што з гарадскога – вон! Савосту першаму на тым пасяджэнні такі прыпаў лёс. Дый іншых, што за ім у спісу былі, ужо на частае сіта пусцілі: агледзеліся, што надта мяккія былі спачатку.

Тым часам змяркалася. Школьны вартаўнік запаліў вялікую, панскую лямпу. Панёс настаўнікам. З калідору, як ён праходзіў паўз адчыненыя дзверы, забег быў бляск у класу, дзе падслуховалі муляры, скінуўся па падлозе, марскануў па сцяне.

– А ну іх! Трэба да Ёські ў мястэчка схадзіць, – сказаў муляр, агледзеўшыся, што не рана.

– Ідзеце. А я паслухаю... Цікава – чым скончыцца.

І чаляднік застаўся. Дастоеў ён таго, што інспектар сказаў:

– Пасяджэнне ўважаю за зачыненае, – ды настаўнікі пачалі разыходзіцца.

Пад поўнач ужо бралася. Увесну гэта хутка: гадзіны дзве, тры па змярканні, дык і поўнач. Спаў, пэўне, ужо Савоста. Спаў і не спадзяваўся, што задасць яму жалю і клопатных думак заўтрашні дзень. Не паглядзелі, не ўважыліся на настаўніцкай радзе, што багатырскі ён сын. Дрэнь яшчэ яго бацька проці большых, мудрэйшых багатыроў, атопак з іх нагі. Гэта толькі ў Баркаўцох, у бедных людзях багатыром ён чыніцца. А пастаў Юстапа з графамі, з князямі плеч-поплеч – які з яго тады багатыр будзе?! Не вучыліся ў Хлюпскім гарадскім ні графскія, ні княжацкія дзеці. Але вучыўся ў ім прыстава сын. І перавысіў-такі чын усё Юстапава багацце.

Назаўтра – на дзіва яму! – муляраў чаляднік устаў зараней. Яны з мулярам людзі прыезджыя. Дзе была работа, там і самі жылі.

Босы, без шапкі, з ручніком на левым плечуку, з’явіўся чаляднік на школьным ганку. Нёс конаўку вады, каб памыцца на дварэ. Невялічкі маразок кратаў чаляднікавы плечы. Паціскаў ён імі. Была пагодная, халаднаватая раніца. Недзе далёка ў полі за мястэчкам чырванела цяпер неба. Недзе – яшчэ далей – было сонца напаятаве, каб не спазніцца на тэрмін, каб якраз тады ўзысці, калі па каляндарох зрабіць гэта трэба. Быў кірмашны дзень. Мялі вуліцы. Узадралі з бруку дробны пясок. Сівым, цяжкім пылам круціўся ён.

Раннія і запыленыя збіраліся вучні.

– Што гэта на вас сну няма? – пытаецца ў іх чаляднік.

– Як наш акзамен, цікава ведаць.

– Ёсць чаго ўставаць ад поўначы?! Папыталіся б у мяне – я б вам і ўчора гэта сказаў.

– Адкуль жа самі ведаеце?

– Адкуль ведаю?! Вываражыў бы.

– Мы варагом не верым.

– Як сабе знаеце. А я, каму ні варажыў, усім праўду казаў.

Быў пры гэтым прыстава сын.

– А ну, паваражэце мне. Паглядзім, – кажа, – якая ваша праўда.

Азірнуўся на таварышаў: што яны на гэта скажуць? Маргануў, што гэта ён так, адчэпнага, толькі прыклёп робіць, а не напраўду. Каб тыя скрывіліся ці як іначай паказалі, што ім не ў нос такія жарты, ён на смех звёў усё гэта. Зірнуў яшчэ прыстава сын і на вокны інспектаравага дома: хаця б адтуль не ўбачылі гэтай варажбы. Ды па інспектару смелы быў прыстава сын: ніколі ад гэтай пары не ўставаў той.

Паставіў чаляднік конаўку на шультца, на плот ускінуў ручнік.

Узяў прыставага сына руку. Буйныя, глыбокія і дробненькія – ледзь знаць, уезджаныя і ўтоптаныя дарогі, сцежкі і ростані ўбачыў чаляднік на яе далоні. Заблудзіў, не іначай пайшоўшы па іх патрэбнага яму акзамену шукаць. Доўга прыглядаўся, а нарэшце й кажа:

– Смелы будзь: усё добра будзе.

Другому варажыў Савосту Заблочыку. У гэтага лепшыя, выразнейшыя дарогі. Хутчэй на іх дайшоў праўды муляраў чаляднік.

– Толькі не крыўдуй. Я кажу, як праўда. І не чакай нават інспектара – едзь дадому ды, калі сам не ўмееш, папрасі бацькі, каб добрую, спусную дрытавіну звіў. Гэта будзе хлеб. А на гарадское – плюнь і нагою затры.

Спахмурнеў ад такой варажбы Юстапчык. Абвяла яго разгледжаная рука. Паморшчыліся, збегліся бліжэй адна да адной усе нешчаслівыя дарожкі на ёй.

– Я, братка, не вінен, – цешыў Савосту муляраў чаляднік. – Калі ж так паказвае...

Роўна дзесяцёх дакляраваў шчасце знакамiты варажбiт, а пяцёх з пугаю на «вакантныя месцы» паслаў. І праўда.

– Ну як вы маглі ўгадаць? – пытаўся потым у чалядніка вучні.

– А што! А я не казаў: назавяце мяне сабакам, калі я сваё слова на вецер пушчу?

Таго ж самага дня надвечар прыязджае Юстап па Савосту.

– Ну як? Не здаў? – лепшага спадзяецца, але горшае на языку: такі наш, баркаўскі, чалавек.

– Не здаў, – спакойна бацьку адказвае Савоста.

– Як-то – не здаў?! Ты мне праўду кажы.

– А так, што не здаў.

Накрычаць, насварыцца на сына, спагнаць сваю бацькоўскую злосць хацеў Юстап Заблоцкі, але збіў яго з трыбу Савоста сваім пагардлівым, змоўклівым такім абыходжаннем.

– Ну збірайся ж! – толькі сказаў, а на большае не адважыўся ён.

Хмурны, намружаны прывёз сына Юстап з навукі, але рада была Прузына.

– А я не казала?! От яно і спраўдзілася. Дармо, Савостачка! Не здаў – і чорт яго бяры! Дзяды, прадзеда твае экзаменатаў не зналі і здаровы, вясёлы былі.

Маўчаў, гатовага слухаў Юстап Заблоцкі. Але:

– Шчэ паглядзім. Можа, што й здумаем, – нарэшце сказаў.

Таварыш чытач!

Давядзецца нам прыпыніцца хвілін на колькі. У нашым баку – не ведаю, як дзе, а ў Баркаўцох так – прыйдзе чалавек у хату, цікавую навіну прынясе расказаць, але загаворыцца ды і забудзецца пра яе.

– Ах, няма часу! – скажа. – Трэба йсці.

– Пабудзь, пагуляй, – ёсць такі звычай прасіць чалавека – патрэбен ён тут ці не.

– О, не! Дзе вы бачылі?! Трэба йсці.

Стане ў парозе чалавек, возьмецца за клямку. Дагаваруе сваю распачатую мову.

– А вы чулі, што... – то й тое: успомніць ён сваю забытую навіну, як возьмецца за клямку.

Загаворыцца дый пра дом забудзецца чалавек. Пусціць клямку з рук, з парога далей на хату адыдзецца. Так і так яно было... Аж пакуль не ўся навіна, аж пакуль не нойдзе на памяць:

– Трэба йсці.

– Пагуляй. Паспешыцца з домам...

– Не. Трэба йсці. І так доўга забавіўся.

Ды бывае, што і на гэтым не канец. Бывае, разоў тройчы будзе за клямку брацца багаты на навіны чалавек.

Возьмемся і мы з вамі за клямку, таварыш чытач, каб прыклёп быў пачаць мову пра забытага намi Клемку Фiлончыка, што амаль не да прызыву ў Баркаўскую пачатковую школу хадзіў, але сяк-так скончыў (паўздужаў) яе.

Наважыў Язук са свайго Клемкі чалавека зрабіць. Проста бяда была з ім: хоць ты кол на галаве чашы ўпартаму. А яшчэ пашанцавала: хлопца ў войска не ўзялі, што адзін сын быў ён у бацькі. Перабыў Клемка прызыў дый вярнуўся дадому.

Крыўда была Язук. Ставіўся ён багатыром у Баркаўцох не меншым за Заблоцкага. У таго толькі нівы шырокія ды сядзіба заможны выгляд мае. Язукоў жа і двор вузкі, і зямлі ў Баркаўцох у яго не лішняе, але за тры вярсты на засценку ён мае прыкупленай чатыры дзесяціны.

Завялік Язукоў Клемка на навуку. Па гадох яго ў гарадское ўжо не прымуць. І Філончык свайму сыну службы праз людзей прапытваўся: абы дома не быў, абы трохі каля паноў цёрся. Усіх пісароў, усё дробнае – прыступнае простаму чалавеку – начальства ападаў ён, стараючыся сыну лёгкага, панскага хлеба.

Потым аднаго разу ў жніво па сняданні кажа Язук:

– Збірайся, Клемка. Паедзем.

Запрэглi яны свайго дэраша ў каламажку на жалезным хаду. Падыспад у сядзенне ўкінулі пшэннай пытляванай мукі паўтраця пуда. Наверх кучак чатыры ўскінулі канюшыны дэрашу, даць, калі дзе забавяцца.

– Садзіся, Клемка.

Не меў Юстап каламажкі на жалезным хаду. Знарок прысмаліў дэраша Язук, як пад'езджалі пад Заблоцкіх, каб ляскаталі колы.

А за вёскаю жалі жанкі жыта пры дарозе.

– Памажы божа, – даў ім Язук.

– Дзінькуе. Куды гэта вы? Сягоння ж не кірмашны дзень.

– Дармо.

Далей праехалі. Ізноў блізка жнеі. Ізноў давялося: «памажы божа!» даваць.

– Куды вы гэтак зараней? – зноў пытаюць.

– Далёка, – кажа Язук.

– Ты ж глядзі: чалавекам будзь, – едучы, навучаў ён сына. – Не чакай, каб табе хто перапусціў – хай лепш тваё пяройдзе.

– Ць-сь-ся!.. – сутрымаў Язук дэраша перад поштаю, пры самай скрынцы за шчакеты яго прывязаў, адпусціў пасак, падкінуў кучку канюшыны. Доўга ён меўся забавіцца тут.

– Дзень добры панству, – на кухню з мяшэчкам зайшоўшы, наймічцы кажа Язук. Скінуў шапку і на Клемку крывіцца, каб той гэтаксама зрабіў.

– Сядайце. А я пайду пану скажу, – сцерла анучаю ім зэдлік наймічка.

– Дармо... Пастаім... Сядзелі ўсю дарогу.

Адны, бацька з сынам, у кухні засталіся.

– Толькі будзь чалавекам: каб мне за цябе брыдка не было, – Клемка Філончык – сам у сабе хлопец – чуе ад бацькі.

З Махоўскім, начальнікам пошты, што з сваіх пакояў прыйшоў сюды, на кухню, мала было гаворкі. Ужо быў у яго Язук, гаварыў пра Клемку, і ён казаў: «Прывозь – будзем бачыць».

– От можа б, пане, ім, – на мяшок і на Клемку наказвае Філончык, – далі які прыгон.

Развязаў мяшок начальнік пошты. У пальцах пацёр муку – мяккая. На руку ўзяў, паглядзеў – белая, добрая.

– Высып у балеюку, – наймічцы загадаў.

– А куды яго? – пра Клемку пытаецца Язук.

– Хай астаетца. Толькі на сваім хлебе. Пакуль наложыцца... А там – будзем бачыць.

– А як, пане, з кватэраю будзе?

– Кухня прасторная...

– От, дай божа вам здароўя!

– Пашыўся ў паны Язучок, – казалі ў Баркаўцох, як убачылі старога Філончыка, аднаго едучы дадому.

І з твару і з натуры адмяніўся Язучок, у Хлюпску пабыўшы. На другое лета, як прыехаў вялікадневаць да бацькі, па веніку вусы прывёз, – такія доўгія і пушныя яны ў яго.

Калі пра што распыталіся, гаварыў мала – больш слухаў ды «ну ізвесна» казаў.

За навіну яму былі яшчэ тыя вусы, і Клемка ўсё губы аддзімаў, нашатырваў іх.

Цяпер няма такога звычаю, а даўней запасвалі каровы. Даўней людзі адны адных баяліся: каб не ўраклі жывёлу, каб благія ёй вочы не пашкодзілі, каб не збягалася млека, услед не кісла, як толькі падоіш карову. Першы дзень кажан сам свой набытак у поле гнаў. І варагоў, і каб жывёла адна адну не

папрасаджвала, глядзелі: разбароньвалі, калі тыя возьмуцца бароцца.

Пакуль гнаць у поле, зрабіла Язучыха так, як даўней усе людзі рабілі: наліла ў дайніцу свянцонай вады, звязала мяцёлку з акалотных каласоў, каб пакрапіць набытак. На дварэ ўжо!

– Сю-поле... Сю-поле... – як песню, голасам цягнуў Язук.

Выгнаў ён «чарну» і «рыжу», а «рабы» не чапаў.

– Хай яшчэ тыдзень які ў хляве пастаіць. Будзем у поле пушчаць, як цялё адсадзім, – пра «рабу» яшчэ ў хаце казаў ён Язучысе.

Быў дзень людзям на дзіва.

Выйшаў Клемка на ганак. Стаў, пастаяў, паглядзеў, а тады дастае з кішэні футарал. З таго футарала сінія, нязнанья ў Баркаўцох, акулёры дастае. Чапляе іх на нос, закладае драты за вушы.

Несла Язучыха сваю дайніцу з крапідлам. Заўнялася. Пазірае на сына, а сын праз свае сінія куплёныя вочы глядзіць на бацькаў набытак.

– Эта што за звяры такія? – пытаецца сын у мацеры.

Пастаўляла тая на яго вочы.

– Што табе?.. Ці не прыступіла што? Году няма, як з дому, і ўжо свая карова зверам падалася. Да там жа, у тваім Хлюпску, рана-вечар пастушкі гэтага «звера», як ты кажаш, на павадкох з пашы на пашу водзяць.

Дастаў Клемка драты з-за вушэй. Прыняў ад вачэй сіняе шкло. Кажэ:

– Чорт яго ўсё ў галаве дзяржаць бюджет. За гэта ўрэмя мы окала мудрэйшых вяшчэй аціраліся.

Злажыў і назад у футарал палажыў свае куплёныя вочы. І ад тых дат скрозь зямель пайшлі яны. Першы і апошні раз людскаваліся на Клемкавым носе.

ХІ

Калі вы, таварыш чытач, нікуды ні на які сход не спяшаецеся, ніякага дакладу, справаздачы, спрэчак не маеце на гэты час, давайце ад Заблоцкіх, ад Філончыкавых пойдзем далей у канец, Баркаўцы паглядзім.

Вы бачыце тую трэцюю ад канца хату. Старэнькая – ледзь у духу, ліпіць от, пакуль ветрам не знясе. Па-даўнейшаму з прычолкамі, без закатаў крыта. На погляд, добрага хлява не варта гэта хата, а жыве ў ёй пан Змышлевіч – не абы-хто. Ён, Юстап і Язук – от і ўся варожая нам у сучасны момант класа: баркаўчанскія багатыры.

Таварыш чытач!

Не глядзіце, што ў аднаго толькі Язука новая, чыстая, як звон, хата і каламажка на жалезным хаду, а рэшта баркаўчанскіх багатыроў у гнілой парахні жывуць і ў панарадах, што гной возяць, на кірмашы ды на фэсты ездзяць. Не ў хатах, не ў каламажках рэч, а ў эксплуатаатарскай чыннасці. ...У наеды, – гэтак, надта ж брыдка, даўней звалі такіх багатыроў.

Гіляры Змышлевіч – на ўсю вёску адзіны шляхціц. Пакінуў жа чорт такога насення ў Баркаўцох на завод. Толькі дрэннае яно трапіла ў нашы людзі – не флянцуецца, новых атожылкаў з зямлі не пушчае. Гіляры ў свайго бацькі быў адзіны сын, а ў яго самога і зусім сыны не ўдаюцца – адны дочкі. На пшык сыходзіць фамілія. Сам Гіляры кажэ:

– Чортава насенне, – на свае дзеці. – Толькі круціць хвостом, пакуль ушчэпіцца за каторага. Хаця б хутчэй з дому выкруціцца – аднаго глядзяць. Гэта табе не сын, што да смерці бацьку дахавае, памяць пра яго ў дальшы, прышлы свет панясе.

Жыў Гіляры і надалей моцную надзею меў: некалі нешта павінна быць. Але не было сыноў, не было каму бацькаву славу і сорам па ягонай смерці ў людской памяці кратаць. На прымакі павінна была сысці гаспадарка.

– Ды што прымакі?! – не раз сам сабе казаў Змышлевіч.

Прагнуў ён, каб хоць які мала-веле пакінуць знак, каб і па яго смерці ведалі, што жыў, нешта рабіў гэтакі чалавек, Гілярава імя і прозвішча каб прыбрыдала, слухаючы, людзям. І ніякага ўрачыстага здарэння, апрача смерці, не дабраў Змышлевіч. Не так, як іншыя – ён з рызыкаю наважыў у зямлю пайсці: добры і даўгавечны там даць сабе прытон. І гэтым пра сябе памяць пакінуць думаў.

Так, на прымакоў не спадзеючыся, гэтай вясны пан Змышлевіч быў за сталярку ўзяўся. Яшчэ падлеткам быўшы, давялося яму ў дваровага стальмаха за памагатага быць. От ён тады ў стальмашні і налажыўся гэблік у руках трымаць, з пілкаю ды з долатам як абыходзіцца, сёе-тое ў паяздзе паправіць мог. А потым ужо дома сталярку, бандарку Гіляры сам праз сябе дайшоў, як рабіць: кемкае ён меў вока. От яму цяпер гэта ўмельства і згадзілася.

Нацягаў Гіляры ў падпаветку дубовых дошак – добрую, панскую з іх узяўся труну майстраваць. І нагадзіўся якраз Юстап Заблоцкі на гэту работу. Прышоў ён да Змышлевічаў пазычыць жалезняка здохлае свінчо закапаць. Пачуў стук у падпаветцы. Зайшоў туды. Ажно ў Гіляра ўжо, можна сказаць, і па рабоце. Асталася толькі шклянню папераю пацерці, каб гладзей было. Ужо века збіваў ён.

– Памажы, божа, – Юстап майстру дае.

– На векі вякоф аман, – той адказаў.

Недачуў Гіляры. Падалося яму, што Заблоцкі, шляхечы яго гонар шануючы, далікатнага «пахвалёнага» яму даў.

– Каму ты такую добрую дамавіну робіш?

– Сабе. А каму я рабіць буду?!

Добра, доўга паглядзеў Юстап на Гіляра: пры сваім розуме чалавек ці ўжо крыху блытацца пачынае? Не ўпадабаў Заблоцкі шляхціцаву работу.

– На ліха яна табе, – кажа на труну. – Хіба жывы туды ўлезеш ды будзеш смерці чакаць?

– Не твая бяда, – крыху залаваў Гіляры. – Дык табе жалезняка трэба? – не заходзіў шляхціц з мужыком у доўгую гаворку. – Ён недзе ў сенцах стаіць. Хадзем. Там возьмеш, – вывеў Заблоцкага з падпаветкі, каб барздзэй адбратацца ад яго. – Ну, як твой сын? – у сенцах, даючы жалезняк, папытаў Гіляры.

– А гэта будзем бачыць, – нічога пэўнага не сказаў Юстап. – У яго яшчэ ўсё наперадзе.

Не любіў Заблоцкі гаворкі пра сына, як пахваліцца не было чым.

– Трэба ісці, – кажа. – У нядзелю пагаворым, як будзе час.

На гэтым і разышліся баркаўскія багатыры. Панёс Заблоцкі жалезняк дадому, а Змышлевіч зайшоў у хату. Там узяў паркаль, што на гэтым тыдні набраў у Хлюпску, ды вярнуўся з ім назад у падпаветку.

Сваім розумам Гіляры на свеце жыве. Ведае ён, што і нашто робіць. Чужое звягі яму не канечне слухаць. Не патрэбна яму ні нядзеля, ні мужыцкія зборні на прызбах. Жыў ён будзе, калі і пра Юстапчыка не дазнаецца. Не надта патрэбен Савостаў акзамент. Ці ён здаў яго, ці не – Гіляру ўсё роўна.

Прынёс Змышлевіч паркаль у падпаветку. Разварцеў, зірнуў – харошы, квяцісты. Памацаваў – моцны, не дзярэцца.

«Гэтакага тавару пашкадаваў бы прымак на труну набраць», – тое думаў Гіляры.

Абабіў ён тым квяцістым, моцным паркалем усярэдзіне дамавіну, папушчаў знадворку брыжы. Не паглядзеў шляхціц на Юстапавы кпіны. Аздобную і даўгавечную змайстраваў сабе хату. Палажыў у галавах маленькую падушачку з мяккага, дробнага, знарк укошанага і высушанага мурожнага сена. Чуваць быў моцны пахучы чабор. Цяжкі і доўгі сон быў бы жывому чалавеку на такой падушцы. Ніколі б прымакі па Гіляравай смерці такой яму выгады не прыстараліся.

Сваю ўласную дамавіну зверху пагладзіў, усярэдзіне памацаў Змышлевіч. І здаволен ён быў.

– ...Ніколі б... І матарыялу, і работы пашкадавалі б прымакі, – сам сабе пад нос прабульніў Гіляры.

Ды і на свае памінкі мала ён меў надзеі. Боязна яму было, што так непамінаны і астанецца, будзе прэць у зямлі. На прымакоў не чакаючы, і пра гэту жалобную бяседу паклапаціўся баркаўскі шляхціц. Схаваў чырванец у труне пад падушкаю. Палажыў туды і свае строі на смерць: штаны, кашулю, крамныя шкарпэткі, новую, ні разу не надзяваную жакетку з сукна сваёй работы. А на гэту адзежу, каб мякка было, каб не пабіўся, калі як незнарок зварухне хто, гарнец даўнейшай царскай гарэлкі палажыў.

– От нечага, – казаў, – будзе што выпіць на хаўтурах.

Тым часам ужо па ўсіх выборах на той свет было. Цяпер толькі прыставіў Гіляры века да свайго месца, моцна яго цвікамі прыбіў. І каб хто ў яго: «Маеш хату на смерць?» – папытаў, «У свірне на гары яна смерці чакае», – не доўга думаючы, адказаў бы Гіляры. Там у шляхціца дамавіна стаяла да спасёнага дня, калі трэба будзе.

Даў Гіляры сваёй рабоце прытон і ў хату пасілкавацца пайшоў. Там сукала нема крычыць, тарарахае. Пішчыць, што шляхта яму подмазкі шкадуе. Гасяць набіліцы ў дужых Альжыных руках. За ўсякім разам іхні стук незакітованыя шыбы адлічваюць ды лямпя пад сталом скіўнецца – той лік пацвердзіць. Не ўправіліся Змышлевічанкі за зіму з абрусамі ў елачку: на вясну іх пакінулі датыкаць. От гэтыя кросны сама больш і труцілі Гіляру свет. Забываўся ён на прымакоў, як толькі пачуе іх стук.

– Каб на вас заўшыцца з вашаю работаю! – бубніў ён, у хату прыйшоўшы. – Не ўпыняцца! Як зіма, як лета... Хоць ты свае дамоўкі выракайся.

Так было таго дня. А на другі дзень прыйшло недалёкае заўтра, за заўтрам – паслязаўтра ды так

многа іншых, не названых дзён следам. І от аднаго разу, як спаражнілі, за стол сеўшы, міску капусты ўсею сям'ёю ды пакуль яе месца жоўтая, тлустая смажанка змяніла, пайшла ў Заблоцкіх пра шляхтаў гаворка.

– Недзе сягоння зараней Гіляры паехаў: яшчэ пастух авечкі не гнаў, – казала Прузына, адкалупляючы ад гаршка, кідаючы ў шырокую гліняную міску-чаропку смачныя цвярддыя прыгаркі. З прэлай, паварушанай смажанкі каціўся водар з парога ад прыпечка аж на самы кут за стол.

– Аднясі ты ім, Савоста, жалезняк, – толькі цяпер пра гэта ўспомніў Юстап, ды пад'ехала смажанка на гуляшчы стол, і на ўсё забыліся Заблоцкія.

На загароддзі паабапал сцежкі трава ў калена Савосту. Густая, купчастая, чакала яна касьбы. Ішоў па полудні Заблоччык ды жалезняком ссякаў белыя кветкі ў высокага кмену. Была адчынена фортка варот у Змышлевічавым таку, стукалі ў ім усярэдзіне набіліцы. Там у халадку Альжа датыкала ў елачку абрусы. І здалася Савосту, што ён недзе бачыў падобную. А лепш прыгледзеўся – успомніў, што яе сястру на ўсіх скрынках з цукеркамі малююць: у целе дзяўчына, белая такая – пшэнная і на шчоках па ружовай лапінцы. Альжын толькі нос хібіў – крыху не фасоністы мела: у пераносіцы, як долата, а самы канец у цвік сыходзіўся, а так яны з сястрою, як дзве кроплі вады.

– От вам ваш жалезняк, – кажа Савоста. – Дзякуй, што пазычылі.

Халаднавата, змрочна і вільготна было ў Змышлевічавым таку. Чуваць была сырая гліна. І не меў Савоста што болей дзяўчыне сказаць. Разглядаў шляхціцаў багатырскі ток. Шматавата засталася ў іх саломы ад зімы. Палавіна чвэрткі было занята ёю. Мякка, прасторна было таму спаць, чыя на старане ляжала пасцель.

– Гэта ты там спіш? – папытаўся Савоста, іншага нічога не меўшы сказаць.

– Я, – засмяялася Альжа.

Зноў збіўся з гаворкі Заблоччык.

– Адна? – пытаецца.

– Ці не збіраешся ты на вячоркі, часам, прыйсці?

Многа бялейшыя ёсць чырвоныя буракі, як тады зрабіўся Савоста.

– А што ты думала? – кажа.

– Гэта цябе там, у гарадскім, вучылі на вячоркі хадзіць? – пацвельвалася з яго Змышлевічанка. – Нядоўна прыехаў? – пыталася яна.

Было б прыцемна ў Змышлевічавым таку, халаднавата стаяць босымі нагамі на вільготнай сцаглянелай гліне, каб не прабіваліся праменьчыкі з ласкава прымружаных, кплівых дзяўчыніных вачэй. Новае, нязнае сагрэла Савостаў чатырнаццаты год. Ды ні адсюль, ні адтуль хмару нагнала. Усё далей, вышай сунуўся змок, а там і зусім зайшло сонца ў Змышлевічавым таку. Азірнуўся на двор Савоста: ажно з таей хмары ды баркаўскі шляхціц стаіць у варотах. Раней сягоння вярнуўся з Хлюпска.

– Ну як у самога акзамент? – пытае ў Савосты.

– Дрэнь... Зрэзаўся па праўдзе вам сказаць.

Ды гэта Гіляру і не надта цікава. Даўно ён ведаў, што так будзе. Дзе гэта відана, каб мужык...

– Годзе зубы выскаляць, – кажа на дачку. – Хадзем у свіран – работу дам.

Прывёз Гіляры свой помнік з мястэчка. Чорны, бліскучы, ляжаў ён на пярэклаці. Імя, прозвішча, па бацьку і калі радзіўся польскімі літарамі на ім выраблена было. Толькі калі памёр, майстар Гіляру не прыставіў, гладкае месца пакінуў на гэту рэч.

Зашыла Альжа бацькаў помнік у палатно. Тады паклікаў шляхціц яшчэ двух мужчын памагчы. І ўчацвярых яны ўзнеслі камень па ўсходцах на гару. Палажылі на дамавіну. Там ён і застаўся ляжаць, чакаць Гіляравай смерці. Мелася неўзабаве агарнуць яго цёмная ноч.

Ды ўсякія ночы бываюць, таварыш чытач. Мы з вамі маем іх чортаву моц. У гадох, куды пусціліся ў вандроўку, многа іх – горшых і лепшых – ёсць нам на выбар. Выберам лепшую з усіх. Возьмем ціхую мясячную да гэтых падзей. Выштукуем, каб не які-небудзь ашчапак – маладзік ці ветах, а поўны, ясны месяц на сваім высокім месцы быў. І прымяркуем гэта ўсё на тое лета, як сыскаўся з гарадскога дадому Савоста Заблоччык. І от будзе мець месяц ад нас абавязак – свяціць як мага лепей, высвятляць тыя незабытыя вечары.

Прыпазнілася таго года Пятра прыйсці ў Баркаўцы. Ужо густая, высокая трава хісталася на паплаве, чакала касы. Але за касу не браліся даўнейшыя баркаўчане – чакалі Пятра, што недзе забавілася ў дарозе. Так і жылося за даўнейшаю бытнасцю – чакалі...

Але, але, таварыш чытач, – гэта ж на той бок нямецкае вайны.

Чакае – не счакаецца густы мурог, калі яго паложак адпачываць у пракосы, ломіцца ад знямогі і з

роспачы прыпадае да зямлі. Гэта ўдзень, прыгледзеўшыся... А як толькі вечар – цёмна, чорны змрок кладзецца на паплавы. Зірнеш угору – там, дзе разбітае, дзе ў пракосах сушыцца сена хмар на шырокай, як вокам скінуць, блакітнай сенажаці. Там вышай, да сонца бліжай, там многа харашэй. І Пятра туды перш-наперш заходзіла. А калі яго тут, у Баркаўцох, дачакаюць? Пачаць жа сваім одумам касьбу, адмысловага свята не дачакаўшыся, – няможна: на тое даўнейшая бытнасць. А мы гэта забабонамі завём. На Пятра мы не глядзім. Ды чаго там, урэшце, яму было б цягацца ў наш рэканструкцыйны час? Яшчэ б кулацкую агітацыю шырыў у момант абвостранай класавай барацьбы гэты рэлігійны атрыбут.

П’яны, хісткі месяц выйшаў быў на неба за сваёю работаю ў той вечар, у тую ноч. Ды і дзіва няма! Корчмаў, гарэлкі за даўнейшую бытнасцю было чортава гібель. Ручаямі цякла яна ўнізе. А яму, там угары ходзячы, магла галава закруціцца толькі нанюхаўшыся. Дзіва няма, што, хістаючыся, паўзе ён уверх, чапляецца за пракосы, топчацца, дзе разбіта. Нам, цвярозым, смешна. Калі гэта даўней, яшчэ за капіталізмам – то хай сабе! Але ў наш гарачы будаўнічы час мы б іначай глянулі на гэта: ён не таптаў бы наш сацыялістычны мурог – узялі б мы пад суровую самакрытыку такія шкодніцкія праявы! Мы цяпер паглядзелі б, што і там: сапраўды круглы, вясёлы, радасны твар ці, можа, гэта ў яго толькі адна маска? А з старое, капіталістычнае бытнасці мы і пасмяяцца, пакпіць можам. Што больш там на глум ішло, то нам з гэтага лепшая ўцеха.

І чуваць было таго вечара з баркаўскае вуліцы:

– Летняя ночка маленька:

Я не выспалася...

Дзе там выспішся ў такую відную вясёлую ноч?!

Таго вечара, работы ў руках і розуму ў галаве не меўшы, можна было ўнурыўшыся вуліцу прайсці ды ўсе да адной іголке пазбіраць, калі дзе рассыпаны былі. Можна было такую людзям ласку зрабіць, каб босых ног сабе не пакалечылі. Такая была відная, месячная ноч. І каб хто таго разу падрадзіўся іголак шукаць, два цені падняў бы з чвыру на вуліцы проці Змышлевічавага двара.

З самага вечара было ціха, а цяпер павеяў вецер.

І беглі, некуды спяшаліся, чэсаныя аб зялёную шчэтку бору, кужэльныя далёкія хмары, доўгія, валакністыя. А за імі ўслед цягнулася зрэб’е, камякамі накіданае кастравае пачассе. Пад яго цяжкую, цёплую хмару праваліўся і астаўся там, як вокам звесці, халодны месяц. І тады папацёмку:

– А дзе ты бачыў?!

– Ты ж казала: адна... – гаварылася ў Змышлевічавых варотах.

Добра тады месяц свяціў, але заленаваўся пад рэшту і ўсяго такі не высветліў. Папацёмку скрыпнулі вароты ў шляхечым таку... Ды не ў памяць Савосту ні гэныя звяглівыя вароты, ні прасторная на аўсянай, мяккай саломе пасцель, дзе ягоныя маладыя леці не давалі маладому Заблоччыку разгарэння. Толькі відныя, месячныя вечары ды два дні з двара цераз усю нашу нешырокую вуліцу і цяпер недзе носіць Савоста ў сваіх успамінах.

ХІІ

Мінуліся тыя месячныя вечары.

– Яшчэ, можа, што здумаем. Яго ўсё шчэ наперадзе, – усім, хто што пра Савосту ні пытаўся, казаў Юстап.

І здумаў. Язукову думку нанова перадумаў ён. Па Клемкавай дарожцы пусціў Заблочкі свайго сына: не мінуў ён хлюпскае пошты. Там і стрэліся неўспадзеўкі Клемка з Савостам.

– А ты што? На сваім хлебе? – папытаў Філончык.

– На сваім...

– Кажаш, гарадское к чортавай матары?!

Нічога не адказаў, змоўчаў Савоста. А далей-болей, штараз лепей ды нарэшце і зусім добра схаўрусавалі яны.

Кінулі Хлюпск дый з’ехалі ўдваіх недзе ў свет.

Пабываў Савоста на далёкай чужой старане, і абрыдзела там яму ўсё чыста. Па сваім баку, па наскіх людзях ён зажурыўся. Свайго роднага пачаў там шукаць.

І ў тым далёкім павятовым горадзе, дзе ён цяпер апынуўся, разам з сонцам, як некалі ў Баркаўцох, прачнецца Савоста. Выйдзе босы са свае кватэры на мурожны двор. Ціха, яркавата і адзінока тады. Тая самая буйная, краплястая баркаўская раса стаіць на мураве. Ды зараз дзевятая гадзіна, зараз канцылярскі, зліты атрамантам стол.

– От дзе, маці, праўдзівы «курч», – сказаў бы ён цяпер Прузыне Заблочкай.

Яшчэ адзін надвячорак успамінаў Савоста. Перад Калядамі ў адлігу бывае часам ціха, змрочна на дварэ, як у вымытай перад вялікім святам хаце – прасторнай і пустой здаецца яна: раз ступіш, а тры разы твой стук адгукнецца. У такія надвячоркі ў Баркаўцох скрыпяць вілы ў старой Базылёвай студні, дзе на два грунты ваду бяруць. Алесь Стрэмскі – нізенькі вясёлы чалавек – нясе вязку трушанкі з тока цераз вуліцу. А Савоста памаленьку валачэцца дадому з сяла.

Зажурыліся тыя надвячоркі, адны ў Баркаўцох застаўшыся, ды й яны прыехалі да Савосты ў гэты далёкі павятовы гарадок. Неяк неўспадзеўкі, ідучы са службы, на сваёй вузкай ціхай вуліцы стрэўся з імі Заблоччык. І хоць не чуваць было скрыпу вілаў, не відаць Алесь з вязкаю, але было нешта сваё роднае ў гэтай надвячорнай шарай гадзіне.

Збілі з тропу Савосту росныя раніцы, змрочныя вечары. Туга апанавала яго. Усяму свайму мінуламу ліхі вораг зрабіўся ён. Захацелася Заблоччыку ўсё нанова пачаць. Новым у Баркаўцы з’явіцца чалавекам. Прыгадалася мяккая, падаўкая зямля пад босымі нагамі ў аратага. Нажадаў Савоста расстарацца сабе на цэлы век такое долі.

Заманулася яму, каб як прывініцца: не ціхенька, а з грукам, тэртусам з’явіцца ў Баркаўцы. Так зрабіць, каб да «курчу» ўжо век не было звароту. З самага малку любіў Савоста дзвярыма бразнуць – злосць сваю паказаць. І тугія сабе дзверы, каб далёка чуваць было, дабіраў. Ды яшчэ наперад паглядзіць, каб ганак нізкі быў, возьме крыссе ў рукі, каб не прышчаміць як незнарок, ды не разганяецца лішне, каб носам не зарыць. Ён перш стукне, дасць адвод, што пайшоў, ды стане пад дзвярыма, пастаіць, што пра яго гаварыць будуць, паслухае.

І ў людской памяці, як у паслушной кнізе, хацелася Савосту свае парадкі навесці: пазногцем тыя мясціны зазначыць, што такія, як яму трэба, а на ўсю рэшту не пашкадаваў бы Заблоччык часу і сеў бы на дзён колькі ды так бы густога атраманту даў, каб ніводнага ўспаміну, ніводнай літары там нельга было разабраць, каб і знаку ад таго, што яму не асталося. Выкасаваў бы Савоста бацькавага парабка, Шамрукову котву, паштовую службу, а пакінуў бы – «летнюю ночку маленьку» ды «вясну-красну».

Яно добра б было, каб так было, як Савосту трэба. Але спрадвеку вядома, што сама лепш так, як яно само ёсць. Што ж бы тады было, каб, як у гарадскім Заблоччык быў, над людскою памяццю меў ён волю? Такіх бы ў той кнізе парадкаў нарабіў, што пазней сам бы за вушы хапіўся. Зусім бы без ніякага мінулага давялося яму аставацца.

І знайшлося было раз Савосту здарэнне дзвярыма бразнуць. У п’яной бяседзе яму гэта шчасце ў рукі прыйшло. Нарваўся быў таго разу каталіцкі раскрыжованы Язус на іхняе вясёлае пісарскае таварыства. Ціхенька на куце, да сцяны прытуліўшыся, стаяў ён на сваіх прымастках. Дастаў яго адтуль Клемка Філончык. Абгледзеў сваімі гарачымі, гарэлкаю залітымі вачыма.

– Годзе табе, – кажа, – пане Язусе, пакутаваць! – і давай яго сілаю з крыжа вызваляць.

Таварыш чытач! Мы з вамі – бязбожнікі, дык нам што?! Калі ён бог, паводле свайго сацыяльнага становішча – варожы элемент у нашым грамадстве, то мы скрыва на яго павінны глядзець. Што нам пакуты асуджаных гісторыяй сацыяльных груп?! Хіба каб справіць смех, маючы час. А як надта некалі, дык і спакойна пройдзем паўз іх, у другі бок на той час адвернемся, каб не бачыць агіды пакут.

Новы нам дазволена да гэтых рэчаў падыход: можам кпіць з іх, колькі ўлезе: гэтым начынем прабацаць новы, некалі шанаваны матэрыял.

Але не забываймася, таварыш чытач, што ў старой бытнасці, што на той бок вайны ў гадах ходзім. Што тады пра сацыяльныя становішчы Клемка мог ведаць? Проста і несвядома сказаў:

– Шкода, потым, і бога, як ён пакутуе.

Ды так шчыра быў за Язусава вызваленне ўзяўся, што аж у таго, варожага нам пакутніка, як з крыжа звёў, адной нагі не далічыўся. Да таго ёй любя няволя была, што адна адною засталася, па самае калена адламаўшыся, у сваім спрадвечным горкім стане на крыжы.

– Ага, мяцежнік! – закрычаў п’яны Філончык на каталіцкага, «польскага» бога, убачыўшы такія падэсці. – Як гэта ты адважыўся не ў поўным складзе з’явіцца на агляд?!

Маўчыць сціхатою гаротны, бязногі Язус.

– Га? – пытаецца ў яго Клемка Філончык.

І на гэта нічога не кажа.

– Заняло табе?

Расперазаў Клемка папругу. Палажыў пакутніка ніц.

– Я ж табе! – кажа.

– Двадзесце пеньць! – польскаму богу па-польску сказаў Філончык, каб той лепш разумеў і болей баяўся, ды давай яго, як дураслівае дзіця, папругкаю да розуму і пакоры даводзіць.

З рогату заходзіліся тыя, што разам пілі, елі, за адным з ім сядзелі сталом. Не маглі яны дачакацца тае часіны, калі можна будзе ўвесь гэты вечар жандарам за крамольны матэрыял аддаць. Адзін толькі Савоста ціхі і сур'ёзны на таей бяседзе быў. Сядзеў ён, маўчаў, а потым наліў кілішак гарэлкі ды кажа:

– Вып'ем, панове, за здароўе пана Язуса і найсвеншай маткі.

От за гэтае самае слова і трапіў ён з Клемкам у адзін гурт. Удваіх яны на сваім хлебе ў хлюпскай пошце былі – і цяпер удваіх на казённы хлеб, на казённую ваду трапілі. Ніякімі дзвярыма мацней не грукнуў бы, як цяпер. Савоста лягнуў сваім п'яным, як ануча, няспрытным языком. Але потым казалі:

– Гэта добра, што на польскага бога нарваўся ты. А, крый божа, каб ты рускага ўкволіў – турмаў бы на цябе не набраліся, у вастрозе згніў бы праз свой дур, век бы табе адтуль не вылезці.

І праўда: за чужога бога хто там надта ўходзіць – папаў і маўчы сціхатою: не трэба было ўпраўным быць, нарывацца на ўтрапёнага чалавека.

Не слабкія трапіліся Савосту дзверы. Ды не так таго стуку было, як прышчаміўся ён імі. Цэлага паўгода праз аконца з кратамі на свет пазіраў. А як выпусцілі, то зрабілі яму на дакументах такую запаметку, што век яго ніхто ў войска патрабаваць не будзе і ні за старасту, ні за валаснога старшыню ўжо яго выбраць няможна. Хацелі гэтым пакараць Заблоцкага. Думалі, прасіцца будзе, прашэнні на царскае імя падаваць. Але не на таго нарваліся.

– Толькі тае бяды! – усяго сказаў Савоста.

Не ў жалі, а ў радасці ехаў дадому. Рад быў, што ніякі чорт яго цяпер турбаваць не будзе: ціхі і лагодны будзе ён у Баркаўцох гаспадар.

З Клемкам ужо іначай было. У таго без цуда не абышлося. Неяк ён, у астрозе седзячы, навучыўся фармазонскага птаха маляваць. Не пашкадаваў крыві, бо толькі кроўю малёваны, кажуць, ён мае чараўнічую моц. А як вымаляваў, сеў на яго конна, за шыю з усяе сілы ашчарэпіў ды й паехаў на волю праз тоўстую астрожную сцяну.

– Звякаваў бы там, – казалі, – каб не той фармазонскі птах.

XIII

Мала ж Савоста ў чужым баку палюдскаваўся. І туды, следам за ім, даняла ягоная нядоля. Стрэла там Савосту цёмная ноч.

Усё тое немаведама дзе, у чортавых зубах, было. Ніхто з тутэйшых там не быў, з людзьмі з таго боку не сустракаўся, ні ад каго пра Савосту распытацца не маглі. Як там што было.

– Хто яго ведае, – паціскаюць плячыма нашы баркаўчане.

Ажно, год цераз колькі, зноў Савоста «дзяндобры» Баркаўцом дае.

Як ішоў з вакзала, трапілася яму відная, месячная ноч. Далёкага лесу цёмная істужка, дробныя шляхечыя засценкі, пакупшчыцкія хвальваркі выйшлі былі на відно, Савосту напаказ. Шмат чаго знаёмага, пра што ўжо крыху забывацца пачаў, убачыў бы ён, каб толькі глядзець меў час. Не ганьбаваў Савоста тутэйшых краявідаў, толькі думкі таго разу заступілі б яму свет, прыгаство віднай весняй ночы засталучылі.

Ажно і чыстае поле мінуў. І не заўважыў, калі ў гушчарыні скарбовых кляновых прысад апынуўся. Так спляліся яны тут сваім голлем над дарогаю, што неба ўгары за імі знаць не было.

– Добры вечар, – яму сваім сакавітым лісцем прысады прашапацелі.

Хоць ціхенька, хоць крадком – варуючыся пана, – але скажуць яны свайму чалавеку ветлае, лагоднае слова, дармо, што скарбовыя парабкі, а іхны пан з баркаўчанамі за сервітут правуецца.

Цяжкае іх парабкоўскае жыццё: як дзень, як ноч вартуй гразкія грэблі, чвыр на ўзгорку, мокні на дажджы, стынь на марозе, на сіверы, слухай, як вар'юецца мяцеліца ў полі. І гэта дзень у дзень, год у год. Тады выхадных дзён не было. І на курорты пасылаць тады не мелі моды. Прастынеш лішняе, нападзе на цябе трасца – і трасіся: чорт цябе бяры! Некаму гэта ў галаве?! Ды што б там памаглі выхадныя дні?! Што курорты?! Калі няволя, калі ты скарбовае, графскае дрэва, калі ўсё гэта на той бок вайны, за капіталістычную бытнасцю робіцца?

І маўчаць сціхатою густыя кляновыя прысады. Але часам, калі расшумяцца, калі раскальшучца, калі разбядуюцца...

Свае зяблыя косці, што злосцю набрынялі, хочацца ім разагрэць. Ды ўсё не выпадае. Пашурмуюць ды ўтаймуюцца. Утаймуюцца і маўчаць сціхатою: на тое – служба, на тое яны – парабкі.

І от ім, гэтым прысадам, цяпер:

– Дабры вечар, сваё роднае, – сказаў Савоста Заблоцкі.

А тым часам з прысадаў крышку ўбаку і кудзерка лесу відаць бы тутэйшаму, прызвычаенаму воку. Гэта Савостава бацькаўшчына, дзедаўшчына, незабытныя ягонныя Баркаўцы ў такія строі прыбраліся, выйшлі пад месяц палюдскавацца ў вясеннюю ноч.

Некалі, яшчэ не за Савоставаю бытнасцю, даўно-даўно, як яшчэ паншчыну людзі рабілі, і праўда – тут быў лес. Вялікая пушча, Радзівілаў неабсяжны лес сваім рогам Баркаўцоў кранаўся.

Рос тут вялікі, светлы хваёвы бор. І з самага берага тры хаткі забудованы былі. З гэтых хатак і вёска вырасла, а праз бор сабе такое імя папала – Баркаўцы.

І што далей ад таго часу, то ўсё болей бор на захад ад вёскі адступаў, а тут, дома, у іх свой заводзіўся лес. Штогодзі болей урасталі Баркаўцы вішэннікам, гаспадарскімі садамі на сваю і дзяціную патрэбу ды ўсякім іншым патрэбным і непатрэбным дрэвам. Лагчыну, западзь на поплаве, кудэю некалі быстры ручай з бору цёк, – алешнік апанаваў.

А ў яго падсуседзі асталася вярба, ракітнік дзе-нідзе. Бярэзніку спадабаўся ўзгорак на заручычах (за ручаём). А ў гаравога Змітры рос нават дуб проці ганка. А што на кляны, каштаны, ясяніны – ліку няма.

Такі тут гушчар стаў, што, здалёк зірнуўшы, здаецца: такі, хлявы, хаты скрозь зямель пайшлі.

Было не цепенся, як Савоста пад дом падыходзіў. Кракталі жабы ля мастка ў завоіне, што зрабілі малыя, загаціўшы баркаўскі нядэшлы ручай. Матушыўся, чуваць было, бусел над крыніцамі на сваім гняздзе. А так каб дзе хто шапнуў.

І от гэтаму спакою, сваім баркаўцам гэтаксама:

– Дабры вечар, сваё роднае, – сказаў Савоста Заблоччык.

1929 г.

Крыніца:

Калюга Л. Творы: Раман, аповесці, апавяданні, лісты / Уклад., прадм. Я. Р. Лецкі; Камент. Н.В. Гаўрош, Т.М. Трыпуцінай. – Мінск: «Мастацкая літаратура», 1992. – 607 с. [5] л. іл. – (Спадчына).

DJVU: knihi.com

OCR: karotkizmest.by, 2017

PDF: karotkizmest.by, 2017